

PRIČEVANJA

PREMIKI V MISELNOSTI*

Na dnu parlamentarne kronike rimskega dnevnika je bila tudi kratka notica, da je poslanska zbornica (23. junija letos) sprejela nov zakon (št. 1065—201 A) o tako imenovanih tujih osebnih imenih italijanskih državljanov in s tem razveljavila še en zakonski predpis iz fašistično-kraljevske dediščine (predvsem čl. 72 kraljevega odloka št. 1238 od 9. julija 1939) iz obdobja, ko se je zdelo, da je totalitarni režim v zenitu svoje moči. Za širšo italijansko javnost ta notica ni pomenila nič posebnega, če izvzamemo splošne očitke, da so zakonodajalci nekoliko prepočasni pri ruvanju teh normativnih izrastkov, saj so istega meseca v sosednji republiki (celo s precej večjim poudarkom kakor je bilo v navadi doslej) proslavili dvajseto obletnico rojstva demokratične republike, ki je vzniknila iz ljudskega referendumu (2. junija 1946). Povsem nekaj drugega pa pomeni ta zakon (zdaj ga mora odobriti še senat) za narodne manjšine v Italiji in seveda tudi za slovensko narodno skupnost, ker bodo pač slovenski starši odslej lahko brez strahu, brez nevšečnosti in zadreg pred matičarji in drugimi birokrati izbirali svojim otrokom pristna, domača, tradicionalna slovenska imena. Poslanci so sicer odpravili ta tipično fašistični instrument brutalnega asimilacijskega pritiska s prepričljivo večino (454 proti 32 glasovom), vendar pa parlamentarni »iter« tega s strani slovenske manjšine tako težko pričakovane odloke ni potekal tako gladko kot glasovanje v zbornici. Resneje se je namreč zataknilo pred dvema letoma, ko je IV. poslanska komisija privolila, da se »tuja« imena pišejo tudi s črkami j, k, y, x in w, ki jih italijanska abeceda ne pozna, vendar pa je zavrnila dodatni predlog slovenske poslanke (izvoljena je bila na listi KPI) M. Bernetičeve, da bi ta črkovna razširitev zajela tudi slovenske šumnike. Potrebno je bilo še precej intervencij, da je zdaj poslanska zbornica uzakonila načelo (čl. 2 novega zakona), »da se lahko imena, kolikor gre za otroke pripadnikov priznanih etničnih manjšin, pišejo s črkami njihovega jezika in na kateri koli način v latinici.«

Ne gre le za to, da se bo lahko poslej, denimo ime Jožek, vpisano v matično listino z »ž«, marveč ima ta (červno v splošnem nekoliko pozna) modifikacija

* V teh zapiskih sem delno, informativno upošteval svoje prispevke: Gospodarska depresija Trsta, vprašanje avtonomne dežele in položaj slovenske manjšine v Italiji. Nova proizvodnja, št. 1—2, 1961; Ustvarjalna koeksistenca in manjšine. Položaj slovenske narodnostne skupine v Italiji. Vprašanja naših dni, št. 1, 1961; Sto godina ujedinenja Italije. Naša stvarnost, št. 6, 1961; Pred popisom po narodnosti na Tržaškem, Naši razgledi, št. 19, 1961; Trst danas (dileme i horizonti, beograjska revija »Danas«, št. 31, 1962; Fašizem in anti-fašizem v Julijski krajini, Naši razgledi, št. 24, 1962; Funkcija povezovanja, Naši razgledi, št. 7, 1963; Sveži tokovi v italijanskem zgodovinsko-pisju, Naši razgledi, št. 19, 1963; Ob ustanovitvi samoupravne dežele Furlanije—Julijske krajine, Teorija in praksa, št. 6, 1964; Odgovornost večine za manjšino, Sodobnost, št. 8—9, 1963; Tržaško vprašanje, Jezik in slovstvo, št. 7—8, 1963; Premik v pozitivni smeri, Teorija in praksa, št. 10, 1963; Intervencije v komisiji za mednarodne odnose na kongresu SZDL Slovenije 6. 4. 1966.

svojo posebno, širšo dejansko, pa tudi moralno in pravno vrednost za slovensko manjšino (o tem in sorodnih vidikih bomo podrobneje razpravljali v drugem delu teh zapiskov). Pravzaprav bi lahko šteli ta sklep kot stvarno uveljavljanje postulatov, da bo republika s posebnimi ukrepi zaščitila manjšine (člen 6. ustave) ali pa vsaj za znamenje, da v glavih zakonodajalcev (zlasti zdaj, ko so zaradi akcij levo usmerjenih strank splošno bolj informirani tudi o teh vprašanjih) vendarle prodira spoznanje, da so specifične, izjemne norme za zaščito manjšin pravzaprav integralni in nepogrešljivi del notranje demokratične ureditve, saj si drugače v sodobnem svetu ni mogoče zamisliti stvarne, dejanske enakopravnosti med manjšino in tako imenovanim večinskim narodom. Gre za danes že sprejeto moralno normo, izhodišče, da so vsakdanje razmere, položaj manjšine predvsem in v prvi vrsti odvisne od iskrene dobre volje, razumevanja in ustreznih učinkovitih jamstev s strani večinskega naroda, oziroma tistih, ki imajo v rokah državni, upravni aparat in glavne vzvode javnega življenja sploh. Nemara je nekaj resnice v tem, da je narodna manjšina pri Italijanih politični, sociološki in kulturni fenomen, ki ga dobro ne razumejo in notranje ne občutijo (Italija s svojim pičlim enim odstotkom neitalijanskega prebivalstva ni ravno tipična manjšinska država), vendar pa to ne more biti opravičilo, da tudi še prenekateri pomembnejši, nenacionalistično usmerjeni ljudje iz javnega življenja štejejo manjšine za nekakšno nevoljno neprijetnost, ki si ji ni moč izogniti: skratka, za kategorijo državljanov, s katero je po sili razmer treba skleniti nekakšen modus vivendi, vendar medsebojne relacije naj ne bi prekoračile meje recipročne korektnosti, če nalašč to duševno, mentalno razpoloženje označimo s tem pojmom.

Korenine takih nazorov so med drugim tudi v tem, kolikor se opremo na sodbo italijanskega avtorja M. Monicellija, da so bili Italijani navajeni šteti iredentizem (tu mislim na njegovo patriotsko inačico) kot samo zanje rezervirano posebnost in niso mogli doumeti, da lahko podobne občutke gojijo tudi drugi, vključujoč pripadnike narodnih manjšin italijanske države.

To je zgolj grobo skicirana, po zadnji vojni oblikujoča se mentalna fiziognomija, vsebinska intenzivnost novih procesov v splošnem pojmovanju kompleksnosti manjšinske zaščite: vse to z nekaterimi specifičnimi inačicami v glavnem velja tudi za narodnostno mešano obmejno področje, kjer živi avtohtona slovenska manjšina. Predvsem nedavna tudi polemično precej razvneta razprava (marca letos v deželni svet Furlanije—Julijske krajine) o predlogu nacionalnega zakona, ki pod kazensko sankcijo prepoveduje javno žalitev tradicij, jezika in kulture narodnostnih manjšin, je pokazala zanimiv razpon stališč ne le do sodržavljanov slovenske narodnosti, temveč tudi glede splošne usmeritve manjšinskega varstva v Italiji. Tako je na primer poročevalec demokristjanske večine odvetnik Ginaldi izrecno opredelil, da je pot enakega pravnega obravnavanja različnih narodnostnih skupin znotraj iste države edino sposobna pri koreninah rešiti vprašanje medsebojnih odnosov in miroljubnega sožitja. Posebno pozornost pa zavoljo svoje iskrenosti in poštenosti zasluži polemična intervencija Ramanija, ki je mnoge stvari iz odnosov med obema tu živečima narodoma postavil na pravo mesto in se ni izogibal tudi tako imenovanih delikatnih problemov, ki se jih pred njim njegovi strankarski somišljeniki niso upali

načeti. Doslej so bili namreč predvsem predstavniki levičarskih strank tisti, ki se niso ustavljali le pri neposrednih aktualnih vprašanjih in so skušali skozi zorni kot stvarne zgodovinske geneze bolj vsestransko osvetliti tudi stržene posameznih pojavov. Zdaj je ta, vsebinsko bolj poglobljeni dialog zajel tudi leaderje tako imenovane večinske stranke in so izven tega ostali, razumljivo, ideološki nasledniki fašistov (MSI) in pa drugi desničarsko usmerjeni konservativci od liberalcev do somišljenikov tržaške škofovske kurije.

Kasneje se bomo še povrnili k nekaterim značilnim manifestacijam teh verodostojnejših in bolj poštenih vrednotenj, a vendar je moč danes, skoraj dvanajst let po kompromisni ureditvi tržaškega vprašanja, (5. oktobra 1954) brez bojazni, z zanesljivo roko zapisati, da je ne glede na nekatere še negativne primese vendarle izpolnil osrednja pričakovanja, da stvarno pomeni začetek nove pozitivnejše faze v odnosih obeh sosednjih narodov in da je posredno spodbudil (kljub še nekaterim upravičenim pridržkom) tudi nove, bolj humane in moderne zamisli sožitja med slovensko manjšino in sodržavljeni italijanske narodnosti. Teza o odprti socialistični skupnosti, ki je ob recipročnem spoštovanju pripravljena na konstruktivni dialog z vsakomur, ki prav tako teži k miroljubnim, sporazumnim rešitvam, je ne glede na tveganje, ki nujno spremlja tako »odpiranje«, vsekakor tudi iz širšega, zgodovinskega vidika, uspešno prebrodila plime in oseke minulih dvanajstih let. Še več: ta notranje tako raznoter sorazmerno naglo stopnjujoči se proces, kolikor te premike tako posplošimo, je v mnogih svojih vidikih (liberalno koncipirani mejni režim, vsebinski razpon nekonformističnih medsebojnih stikov, raven že doseženega medsebojnega razumevanja) oblikoval nove kvalitetne elemente trajnejše vrednosti, ki jih danes že morajo (tudi če jih, denimo, ne bi hoteli upoštevati) prizadete strani sprejeti kot konstantne elemente v svoji politiki in programiranju morebitnih novih ukrepov. Zanimiv je ob tem času en element, da gre med drugim za pozitivno preobrazbo v veliki meri ene in iste generacije, ki je izkusila vse tegobe totalitarnega režima med vojnama in razburkane, ostre konfliktna faze med zadnjo vojno in po njenem koncu. Ta pojav po svoji humani notranji vsebini pravzaprav pomeni v nekem oziru izviren precedens v povojnem evropskem razpletu mednarodnih odnosov, saj so podobne povojne rešitve skoraj praviloma po uvodnem premoru zanetile hujše, še bolj kritične zaostritve, kakor je to primer z grško-turškim antagonizmom na Cipru ali pa za nas bližji in spričo nekaterih podobnih komponent bolj soroden primer — že leta napet položaj na južnem Tirolskem. Sporazum o pravicah nemške manjšine na tem območju, sklenjen med Gruberjem in De Gasperijem 5. septembra 1946 v Parizu med pogajanjmi za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo, je skušala takrat priznati zahodna diplomacija kot nekakšen optimum in zlasti vis à vis Jugoslavije kot zgleden primer državniške razsodnosti. Sam sporazum je bil namreč kot priloga IV priključen k mirovni pogodbi z Italijo. Omenjene aluzije so se takrat nanašale predvsem na težave pogajanj za novo razmejitve med jadranskima sosedama. In danes: skoraj devetnajst let po uveljavitvi mirovne pogodbe (15. septembra 1947) sodi jugoslovansko-italijanska meja med izrazitejše primere dobrega sosedstva in sproščenega ozračja na mejnih področjih.

Kolikšne so po svojem vsebinskem obsegu te spremembe, ponazarja mnenje še pred petnajstimi leti, da je tržaško vprašanje in s tem povezana ureditev

medsebojnih odnosov generacijski konflikt, da bodo lahko šele zanamci poruvali živo mejo nacionalistične toposti in vseh tistih dogmatičnih, apriorističnih izrastkov, ki jih je spočel notranje slepi konservativni obmejni šovinizem. Težko bi bilo najti ustrežnejšo diagnozo tega pojava, kakor je sodba Enza Bettize (*«Il fantasma di Trieste»*), ko je med drugim zapisal: »Obmejni nacionalist je siromašen, razdedinjen in ne preostaja mu ničesar drugega kot prazna jedkost lastnih občutkov, ostaja mu torej le nevrastenija. On ni Italijan, le odločil se je, da bo italianissimo in v tem svojem sklepu pretirava do te mere, da se mu v nekaterih trenutkih zdi, kakor da je sam napisal *«Divino commedio»*. — Italijani, ki pa so jo zares napisali, tisti pravi iz polotoka pa se mu zdijo lažni, premalo Italijani. A ker se je že odločil, da bo eden izmed njih, da jim bo podoben, jih začenja na tiho v sebi prezirati, vendar si ne upa tega prezira jasno in glasno povedati, saj kolikor bi to storil, bi jasno pokazal svoj prezir in tako zrušil vso zgradbo. Tako izbija na površino še globlji zlom njegove osebnosti, ki ostaja razpeta na protislovju, katero je značilno za naše področje in ki prihaja do veljave v preziru do Slovencev in do Italijanov.« Ta, težko s čem primerljiva, svojevrstna notranja duševna razčetrjenost, obremenjena z raznoterimi manjvrednostnimi kompleksi, se je izživila predvsem v brutalnih izpadih proti avtohtonemu slovenskemu prebivalstvu ob vzporednem ustvarjanju bolešno privzdignjenega, nenehno napetega splošnega ozračja, kar je vse P. Gobetti označil kot *«caso di patologia iredentista»*, če ne prištejemo tu prenikavo neusmiljenih (ob)sodb A. Vivantea, F. Cusina, G. Salveminija in drugih.

Vsa ta obmejna »patriotično« zahripla tipika pa je že od svojih prvih zarodkov notranje okužena in moralno izmaličena: od tako imenovanega liberalnega hinavskega avstrijakantskega lojalizma izpred prve svetovne vojne do danunijevskega ardiškega križarstva in federzonijevskega agresivnega iskanja »življenjskega prostora«, ko je obmejni nacionalizem postal tudi v širšem nacionalnem okviru eno izmed naglavnih legel italijanskega fašizma. Ta slepi šovinizem, nečist križanec in janičarsko vnet iz etničnega vidika je bil absurdna zmes vsega, kar se je v stoletjih naplavilo v Trst in obmejna, narodnostno mešana področja. Eno je kozmopolitska, svetovljanska fiziognomija Trsta iz tistih časov, drugo pa je »dno«, od koder so se regrutirali tisti, ki so po naročilu in za plačilo razbijali slovenske ustanove z gesli *«A morte i sciavi»*. Ta, tudi iz sociološkega vidika zanimiva struktura obmejnega šovinizma ni bila le moralno popadljivo razčlovečen, temveč tudi izrazito antidemokratski pojav in v svojem notranjem bistvu prav tako protiitalijanski, kakor je bil protislovenski. »Nacionalna ideja,« kakor jo je opredelil liberalni mislec B. Croce, »sama po sebi in v klasični obliki, kakor jo je dal Mazzini, je človečnostna, kozmopolitska in zato pravo nasprotje tistega nacionalizma, ki se je zmaličil v aktivizem in začrtal parabolo, ki jo je napovedal že Grillparzer z izrekom: človečnost se z nacionalizmom spremeni v živalskost.« Odprto mejno vprašanje po zadnji vojni je bilo eden izmed objektivnih pogojev, ki je onemogočil, da bi novi, rezistenčni nazori naleteli na plodna tla v obmejnih predelih in je tako »patriotizem« še anahronistično dolgo ostal monopol raznih kombatetističnih, ezulskih in drugih podobnih organizacij. Filistrsko malo-meščanski, notranje plitki in primitivni provincializem pa je bil ob tem drugi

nosilec teh konservativnih nazorskih in miselnih struktur, kar priznava tudi G. Botteri (sekretar provincijske demokristjanske stranke), ko je jeseni 1963 zapisal (revija »Trieste«, 57, 1963), da je za določeni patriotizem vse to poteklo zaman in da je tisti, ki je predlagal kritičnejšo presojo, že vnaprej naletel na isto provincialno nerazumevanje.

Kolikor preskočimo razdobje takoj po koncu vojne, je proces revizije, če s tem označimo spremembe v dotakratnih vrednotenjih in premike v miselnosti in splošnih izhodiščih, od leta 1954 mogoče ločiti predvsem v dve osrednji razdobji. Prvo sega do let 1963 in 64, ko se je začelo zaznavneje uveljavljati spoznanje, da slovenska manjšina kot narodnostna, moralna in kulturna skupnost vendarle ne pomeni kake nevarnosti za celotnost italijanske države, da bi bilo zgrešeno, kolikor bi bila objekt varnostno-opresivne politike, temveč da bi bil bolj demokratičen splošen prijem in ravnanje v prid tudi razvoju in trdnosti nove italijanske demokracije ter da moderni pogledi na demokratično upravljanje državo niso združljivi z nestrpnostjo in rasističnimi prizadevanji, da bi avtohtonim Slovincem oktroirali status drugorazrednih državljanov. Seveda pa se to nanaša na tako imenovane meščanske stranke iz centra, predvsem na največjo med njimi, demokristjansko, ki je bila v povojnih letih (do tržaškega sporazuma) pogostokrat podaljšek tudi ekstremno nacionalističnih skupin (na primer krog okoli bivšega tržaškega župana Bartolija). Ob tem velja pripomniti (če izpustimo informbirojevsko razdobje stalinističnega dogmatizma, ki je bilo posebno na Tržaškem dokaj občutno), da sta osrednji delavski stranki (KPI in PSI) po začetnih oscilacijah v mnogih ozirih pogostokrat tudi nosilec stvarnejših prizadevanj na raznih ravneh (od osrednjega parlamenta do občinskih svetov) za zagotovitev dejanske enakopravnosti slovenske narodne skupnosti.

Če se povrnemo k prej omenjenemu vidiku zaščite državne celotnosti, so značilna razmišljanja G. Botterija o tem delikatnem vprašanju v deželnem demokristjanskem glasilu (Il popolo del Friuli—Venezija Giulia 20. februarja 1965). Tako med drugimi sodi, »da se varnost meja kot objektivna zahteva sleherne državne varnosti postavlja v okvir demokratičnega sistema in metode. Varnost v drugih razmerah in okoliščinah je mogoče uresničiti na ustrezne načine v skladu z naravo režima: ali jo zaupamo izključno vojaškim sredstvom, dalje s premestitvijo »zaupnih« prebivalcev v obmejno ozemlje in z odstranitvijo prebivalcev iz obmejnega pasu z dokazano ali možno »nezvestobo« itd. Take rešitve so vselej preizkušale diktature, a s kakšnim uspehom — to smo videli za časa fašizma s »kolonizacijo« Krasa in deportacijo Slovanov.« Skratka, Botteri zavrača take in podobne metode in sodi, da bo »lojalnost« prizadetih (se pravi slovenske manjšine) tem bolj pozitivna, kolikor bodo bolj zadovoljene njihove »zakonite zahteve«, kakor med drugim piše. Oblikoval je torej nekakšno medsebojno sovisnost, ravnotežje med varnostjo države in zagotovljenimi narodnostnimi pravicami prizadete manjšine. Ne glede na nekatere čisto politično taktične vzporedne primesi v tem njegovem razglabljanju, je moč v splošnem, globalno pritegniti principu, da sta »lojalnost« in zagotovitev organskega razvoja manjšine ob ustrezni, učinkoviti zaščiti le dve plati istega vprašanja in da je ustvarjalna aplikacija tega nazora v vsakdanjih razmerah ključ obojestransko plodnega sožitja v obmejnih narodnostno izprepletenih področjih. Približno iz tega razdobja je še kopica raznih izjav, od tistih s čisto volilnimi nameni, do tistih ob sporazumih za lokalne koalicije levega centra, ki pa so

zvečine široko načelne z večjimi ali manjšimi čisto deklarativnimi akcenti. Pravzaprav pa je polarizacijo, boj znotraj lokalnih demokristjanskih organizacij na programski, ideološki ravni končala enciklika Janeza XXIII. »Pacem in terris«, ki je dala zagovornikom radikalnejših solucij v katoliških vrstah argumente, ki jih še tako spretna nacionalistična sofistika težko ovrže. Tako na primer ta papeževa okrožnica glede manjšinskih vprašanj že v uvodu razglaša, »da hudo nasprotuje dolžnosti in pravičnosti tisti, ki kar koli stori zoper manjšine, da bi omejeval njihovo moč in rast.« In ko že govorimo o teh osrednjih motivih, je umestno dodati, da pobudniki sedanje levosredinske koalicije v sosednji deželi skušajo obuditi in aktualizirati rezistenčna izročila, kakor je to primer z govorom predsednika republike G. Saragata v Benetkah 22. marca letos, ko je vnovič opozoril, da načelo narodnosti, ki sta ga oblikovala italijanska risorgimento in Mazzini, ni bilo omejeno na Italijo, ampak je imelo univerzalnejšo vrednost, pri čemer je podčrtal, da sama zamisel domovine ni negacija spoštovanja domovin drugih, ker sleherno drugačno ravnanje vodi k nasilju in zatiranju. Še bolj konkreten je bil kot zunanji minister 15. novembra 1964, ko je izjavil, »da je mogoče hitro, dokončno in pošteno urediti odnose s sosednjo Jugoslavijo in Avstrijo, kolikor se rešimo nacionalistične shizofrenije.«

Prelom in začetek druge faze v lokalnem, tržaškem okviru pa dejansko pomeni lanski primer Hreščaka, ko je bil kot Slovenec na listi socialistične stranke izvoljen v tržaški občinski odbor, ki je natančneje in predvsem vsebinsko jasneje določil ločnico ne le za manjšino ali proti nji, ampak tudi, kje v Trstu poteka črta med modernejšimi pojmovanji in demokracijo na eni ter reakcionarno, konservativno in nacionalistično miselnostjo na drugi strani. Kakor na hrbet sedanjih razmer se zdi pred dobrimi petdesetimi leti napisana Vivantejeva ugotovitev, da kdor je tod nacionalist, nima posluha za temeljna izročila demokracije. Pravzaprav je ta epizoda odločila dve bitki: Botteriјеva struja skupaj s sedanjim županom Franzilom je bila sicer prisiljena tvegati znotraj vodstva odkrit spopad, ki pa se je ob podpori osrednjega rimskega vodstva demokristjanske stranke končal s tem, da je v vodstvenih organih v glavnem konec dualizmov in da je sedaj novo, mlajše vodstvo precej trdneje v sedlu. Drugi spopad je bil bolj delikaten in se mu je tudi sedanje vodstvo skušalo izogniti. Toda ko je škofovo glasilo »Vita nuova« javno in naravnost pozvalo sedanje pokrajinsko vodstvo, naj odstopi, ni bilo več manevrskega prostora za taktiziranje. Sledila je kriza v »nedotakljivi« Legi nazionale, ki je celo izključila iz svojih vrst sedanjega župana Franzila, čemur je sledila replika sedanjega pokrajinskega vodstva demokristjanske stranke, saj se je povsem solidariziralo s svojim članom Franzilom. Značilno je, da je osrednje demokristjansko glasilo »Il popolo«, ki izhaja v Rimu, štel za umestno, da (27. avgusta 1965) prek dveh kolon in v posebnem okviru objavi informacijo o tej epizodi v interpretaciji, ki je bila ugodna za sedanje vodstvo. Iz tega kronološkega prereza je razvidno stopnjevanje procesa, ki je ustvaril položaj, ko se je »patriotska« fronta tudi javno razbila in ki je izoliral nacionalistične desničarske sile skupaj s tržaško kurijo, ki je kljub taktiziranju v zadnjih letih, od kar je v rokah istega človeka (Santina), vsebinsko dosledno na istih, protislovenskih postojankah v nasprotju z nazeri njegovih predhodnikov Karlina, Bartolomasija in Fogarja.

Šoviniisti pa še vseeno niso hoteli položiti orožja. Nadejali so se, da bodo s plebiscitarno akcijo spremenili novo stanje stvari. Zato so začeli nabirati

podpise, kar naj bi v zadnjem trenutku rešilo »ogroženo italijanstvo« Trsta. Njihova publicistična argumentacija je bila vsa v superlativih, ki naj bi predočili to »strahotno« nevarnost. Ni jih mogoče vsaj opisno rekonstruirati, ker slovenski jezik ne prenese takega izražanja. Zbrali so, kakor povedo dobro informirani, okoli 42 tisoč podpisov, kar je, če upoštevamo, s kakšnimi vse instrumenti pritiska še razpolagajo šovinistične organizacije v vsakdanjem življenju, stvarno porazno. Liberalci in neofašisti namreč na volilnih preizkušnjah po navadi zberejo okoli 15 odstotkov glasov več, če sploh ne štejemo vsaj 60 tisoč beguncev, ki so se po zadnji vojni stalno naselili v Trstu. Seveda pa je to predvsem moralni, ideološki polom tržaškega iredentizma »a la vecchia maniera«, ki pa zaradi vpliva postojank, ki jih še ima (od kurije do upravnih, kulturnih in ekonomskih pozicij) politično ni premagan in še lahko med drugim financira kako reprizo terorističnih izpadov proti Slovincem, kakor je to bil primer tudi ob teh dogodkih. Nekaj pa je bolj zanesljivo: nacionalistični mit z vsemi spremljajočimi dogmami je v koreninah omajan, kar odpira marsikatero spodbudnejšo perspektivo. Ni namreč verjetno, kolikor tega ne bi bilo, da bi si že omenjeni Ramani (razprava v deželnem svetu letos marca) upal tako odkrito, res brez dlake na jeziku govoriti in na takem mestu javno razmišljati o stvareh, ki so bile prej »patriotski tabu«. Zanimiva je njegova osnovna analiza odnosov med politiko, pravom in moralo, seveda aplicirana na obmejne razmere, pa o asimilaciji, »svetih mejah, domovine, kjer se govori le italijansko« in drugih nacionalističnih rekvizitih. Pripovedoval je o ceremoniji, če to epizodo navedemo za ilustracijo tona njegovih izvajanj, na kateri so podelili nagrado za dobrodelnost in kjer so bili skupaj navzoči Slovenci in Italijani. Začelo se je s pesmijo »Vzemi puško in pojdi na mejo, kjer je sovražnik« in ta refren se je potem nadaljeval »vzemi pištolo... vzemi mitraljez«, na kar Ramani nadaljuje, da bo treba še mnogo naporov, da bi izkoreninili na ta način vcepljeno sovražstvo, prezir. Sploh je, to je treba priznati, pogumno načel splet tistih subtilnih odtencev v medsebojnih odnosih, ki jih je nemogoče pravno definirati, so pa ustvarili prepad sumničenj, nelagodnosti, izolacije med obema, tod živčema narodnostima. Gre za sicer majhne, nepomembne stvari, kakor na primer tista, o kateri je slovenski skladatelj v Trstu Vrabec pripovedoval v intervjuju italijanski reviji, da ga italijanski kolega, s katerim drugače govorita, na javnem koncertu »ne pozna« in podobno. Še nekaj se mi zdi ob tem bistveno pomembno: Slovenci ne le na mejnem področju, temveč tudi v matični deželi razmeroma kar dobro poznajo osrednje politične in kulturne tokove v sosednji deželi, spremljajo strokovna in druga dogajanja, kar pa se ne bi moglo reči za drugo stran. Nedvomno so mnogi predsodki zasidrani v tem nepoznavanju tudi o temeljnih elementih v razvoju sosednjega slovenskega naroda. Osební stiki so ob sedanji odprti meji že marsikatero stvar postavili na pravo mesto. Toda to ni dovolj. Predvsem je moralna dolžnost kvalificiranih ljudi v vseh panogah, da pomagajo hitreje prebijati to zaveso. Na italijanski strani bodo pač morali več prevajati, da bodo lahko bolj kontinuirano sledili dogajanjem pri sosedih. Dostikrat namreč redki članki samozvanih izvedencev za stvari prek meje, ki jih je mogoče občasno zaslediti v nekaterih italijanskih revijah, več škodujejo ustvarjanju resnične, nepopačene slike drugega o drugem, kakor pa koristijo. Tudi naša kvalificirana publika je s svoje strani doslej bolj malo storila, da bi izpolnila to praznino. V tej sferi se je dialog šele začel in za sedaj zaostaja za kvalitetnimi dosežki na drugih toriščih.

Kolikor bi poizkušal skleniti teh nekaj aktualnih pripisov k sicer znanim temam, se mi zdi umestna trditev (seveda brez predimenzioniranja in spričo še odprtih vprašanj ob razumljivi preudarnosti), da je nastal v tej drugi stopnji, če zberemo prej omenjene pomembnejše nove pojave v miselnosti, mentalni strukturi, dalje v vrednotenju posameznih dogajanj in prvin, vendarle dokaj stvaren in kvaliteten premik; zaradi tega je še bolj konkretna in brez izmišljanj konfrontacija mogoča in da lahko ob obojestranski odprtosti in dobri volji rodi vsebinsko polnejše, pa tudi v primerjavi z razvojem v minulih nekaj letih hitrejša rezultate. To velja tudi za občutljivo območje stvarne narodnostne zaščite slovenske manjšine, pri čemer bi bilo mnenje, da ni bilo ničesar storjenega, prav tako zgrešeno kakor tudi podcenjevanje še preostalih težav ob izhodiščni ugotovitvi, da tempo pozitivnega razpleta na tem torišču, žal, še precej zaostaja, kar pa bo podrobneje tema drugega dela teh zapisov.

(Se nadaljuje)

Dr. Janko Jeri

KRONIKA

KNJIŽEVNOST

SASA VUGA, ZARJAVELE MEDALJE. Na prvi pogled Zarjavele medalje* v vsem dosedanjem Vugovem literarnem opusu ne pomenijo nobenega bistvenega preobrata: avtor je še zmerom trdno zasidran v svojem primorskem svetu, v psihološki (in včasih tudi sociološki) fakturi njegovih oseb se še zmerom kaže nekakšno globoko intimno nagnjenje do tipološko nenavadnih ljudi (do takih, ki jih je slovenska literarna zgodovina pri naših realističnih pisateljih spred sto let označila s *términom* posebneži — seveda pa za Vugove junake te oznake ne gre uporabljati, saj se v njihovih tipoloških posebnostih ne kaže noben *domačijski folklorizem*, ta tipologija je več ali manj samo nujna posledica nas in naše stvarnosti), pisatelj uporablja še zmerom svojevrstni, nekolikanj baročno obarvani, a navzlic temu sočni jezik, ki je v današnji slovenski prozi precejšnja izjemnost. Vse te ugotovitve so sicer resnične, a so za pričujočo knjigo važne le toliko, kolikor nam pričajo o kontinuiteti Vugovega pisanja: njim nakljub pa je pri podrobnem prebiranju Zarjavelih medalj (poleg že omenjene kontinuiranosti) opaziti tudi zanimiv premik naprej, v še globlje, v še bolj kritično in brezkompromisno razčlenjanje nasprotij in anomalij našega časa. Drugače povedano: gre za večjo, za dragocenejšo in pomembnejšo pisateljsko angažiranost, za pogumno soočenje naše stvarnosti in Vugovega občutja le-te.

Tematsko Vuga zelo posrečeno postavlja most med našo polpreteklostjo in sedanostjo, s tem ko se vseh šest osrednjih zgodb bolj ali manj direktno dotika obdobja, ki je v naši literaturi že precej obdelano, obdobja naše revolucije, obenem pa sega problematika skoraj vseh zgodb še naprej, v čas po osvoboditvi. Vugov odnos do revolucije pa je nekolikanj drugačen, kot smo ga bili vajeni iz večine del na to témo, saj se je zavestno vzdržal slehernega nepotrebne heroiziranja revolucije, njegov pisateljski namen je mnogo bolj osredo-

* Saša Vuga, Zarjavele medalje, Lipa 1966.

zbrani vsi, od marksistov do katolikov, a tudi po zvrsteh je zajeto vse. Toda upamo, da bomo v prihodnje vendarle dosegli novo revijo.« Na univerzah imajo veliko podporo. Pred kratkim je bila uspešna manifestacija pod geslom »Teden za demokratizacijo univerze v Barceloni«. Iz New Yorka je nameraval odpotovati še v Mehiko, s katero vzdržujejo zelo močne stike.

»Bistvo angažiranosti je, da pisatelj to, kar meni, da je pravilno, tudi tvega izpovedati,« je zelo široko zastavil vprašanje romunski pisatelj Horia Lovinescu.

Emigrantski klubi so razdeljevali v veži kongresa na kupe propagandnega gradiva. Proti komunizmu in o ameriški svobodi. Tudi slovenskega, hrvaškega in srbskega smo nekaj dobili, vsaj po pošti.

»To je dežela, v kateri vlada 600 družin, aparat drži pokonci ostalo, malo-meščani pa kar naprej upajo, da bo njihov standard še rasel. Toda ni mogoče, kvečjemu obratno. Vsega se bodo zavedali prav šele takrat, ko bo jelo prihajati iz Vietnama vse več svežih krst«, je nasprotno zoper ameriško stvarnost ves uporniški pripovedoval ameriški pisatelj poljskega rodu Antony Gronowicz, avtor kakih dvajsetih biografskih romanov. Zapiski, ki jih je pripravil po svoji vrnitvi z obiska na Poljskem, pa baje niso bili natisnjeni. Njegova značilna drama je živalska farsa s kritiko na neučinkovitost OZN »Živalski združeni narodi«.

»Na svidenje«, je med vrati govoril Christofu Assamoju črnemu predstavniku Slonokoščene obale, kjer bo prihodnji kongres, visokoplečati Avstralec Frank Doczy, po rodu Madžar, ki je tokrat postal veliko bolj human in napreden kot prej. Morda je tudi nanj vplival s svojimi širokimi gledanji novozelandski sosed Malcolm John Mason. V nečem se le vsi prepletamo.

Bogdan Pogačnik

PRIČEVANJA

PREMIKI V MISELNOSTI

(Nadaljevanje)

Aktualnejši pripisi k znanim temam

Širši pliberški okoliš je mogoče šteti za tisti še deviški kmečki košček koroške zemlje, ki ga je tudi v poletnih mesecih turistična invazija komaj načela. Kolikor izvzamemo novo podjunsko železnico, ni bilo tod v vseh letih po zadnji vojni storjeno v gospodarskem oziru kaj pomembnejšega, daljnosežnejšega, kar bi bilo mogoče vsaj delno primerjati s splošnim, zlasti industrijskim razvojem v drugih delih sedanje avstrijske republike. Z gozdovi presekanе gmajne in polja so še v glavnem ohranila tisti nekolikanj romantični nadih, kakršnega srečamo na Gasparijevih podobicah iz kmečkega življenja. Med take, od sodobnega utripa precej odmaknjene vasice, sodi tu Šteben, kjer se vsaj na zunaj že desetletja ni nič spremenilo. Konje so sicer spodrinili traktorji, drugače pa vsakdanje življenje teče po starih kolesnicah. Ne maram sicer apodiktčnih presežnikov, a me je vendarle stisnilo v grlu, ko sem razbiral nagrobne napise za obzidjem štebjanske farne cerkve. Le malo je bilo še ko-

roških slovenskih Moje, Katrc, Met, Ožbejev, Gašperjev, Jozelnov, Než, Mih; iz orumenelih in novejših slik so vame zrli Johanni, Josefi, Franzi, Katherine. Kako iznenadna in nagla sprememba: pokopališče je tik ob cerkvi, v kateri je še vse — od podpisov na posameznih podobah, prti in ostalega slovensko, in to v lepi, čisti materinščini. Pač značilen koroški paradoks, verodostojna priča svojevrstne manjšinske tipike in splošnega ozračja posebej, če upoštevamo, da so med rednim popisom prebivalstva 1. junija 1951 med 1334 prebivalci občine Globasnica, kamor poleg osmih vasi sodi tudi Šteben, našteali le 147 zgolj nemško govorečih občanov (Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Juni 1951 nach Gemeinden, Kärnten, Bearbeitet und herausgegeben vom Österreichischen statistischen Zentralamt, Volkszählungsergebnisse 1951, Heft 4, Wien 1952). Tudi vin-dišarski kompleks tod ni pognal korenin, to vse pa je ostalo docela nespremenjeno tudi med zadnjim popisom 31. marca 1961.

Vendarle so mnogi izmed tistih, ki so v to, vsaj za veljavne evropske pojme težko s čim primerljivo statistiko (operirali so kar z desetimi jezikovnimi kategorijami — deutsch, deutsch-slowenisch, deutsch-windisch, slowenisch, slowenisch-deutsch, windisch, windisch-deutsch, windisch-slowenisch, slowenisch-windisch, sonstige, unbekannt) vseeno pogumno vpisali *edino* Prešernov jezik (in prav v globasniški občini je bilo teh več kot kjer koli drugje na Koroškem), zabeleženi po smrti nemško. Pečat te čudne, razkrajajoče dvojnosti teži torej koroškega slovenskega človeka še prek groba. Kako si je sicer mogoče drugače stvarneje razložiti, da se je prav v tej občini k slovenski jezikovni skupnosti (v raznih statističnih kombinacijah) priglasilo skupaj več kot osem desetlin vsega prebivalstva, medtem ko so omenjeni napisi ravno v obrnjenem sorazmerju. Če bi poskušali napraviti psihološki test, prodreti v notranjo, mentalno strukturo teh pojavov, si ni težko zamisliti, koliko moralnih, intimnih stisk, kriz vesti so morali ti ljudje premagati v vsakdanjem življenju, spričo nenehne žgoče nervozne razpetosti med domačim, v širšem pomenu te besede, in tistim, ki jih je kot plaz zasipal od zunaj. In če k temu dodamo še najbolj raznotere odenke manjvrednostnega razpoloženja, ki ima vrhu drugega korenine še posebej v številnih vidikih gospodarske in socialne odvisnosti, smo vsaj približno načrtali diagram notranje razklanosti sodobnega koroškega slovenskega človeka, pripadnika »boječega ljudstva«, kakor ga je krstil pisoči izobraženec iz mlajše slovenske koroške generacije.

Sicer pa temu »boječemu človeku« nemški zagrizenci, vsa ta nacistično črnožolta, hajmatsdinstovska, sidmarkovska in podobno bundovska, bojevniška družčina že desetletja dopoveduje, da je njegovo tako rahločutno, nežno slovensko narečje le »govorica hlapcev in dekel« in ni čudno, če je vse to marsikateremu, še posebno manj poučenemu, vendarle vcepilo dvom, nejasnost tudi o stvari, ki je slehernemu moralno trdnemu človeku (seveda če živi v strpnih, normalnih razmerah) vsaj v evropskih razsežnostih edinstvena, nedotakljiva vrednota. Ponovil bom le že izrečene misli, če pristavim, da jezik oblikuje, kleše »dušo naroda«, oplaja, žlahtni, utrjuje vse tisto, kar ponavadi skupno imenujemo narodni ponos, zavednost. Na Koroškem pa imamo zraven tega opravlka še s prav posebno zvrstjo dvojezičnosti. Da načelno ne bi bilo pomote: sprejemljiva, človeško opravičljiva je le dejansko *dvostranska* (podčrtal J. J.) dvojezičnost, ki enako vsebinsko velja tudi in povsem za tako imenovani večinski narod. Takšna, stvarno demokratična aplikacija tega načela lahko kvalitno prispeva k trajnejšemu razširjanju zaledja za dobrohotno, brez prikritih

zadnjih namenov (!) sožitje na narodnostno izprepletenih področjih, ne da bi bila pri tem okrnjena narodna samobitnost kogar koli. Žal, pa gre danes na Koroškem ne glede na bridke preizkušnje minulega desetletja za precej drugače zamišljeni bilingvizem. V primerjavi z K. u. K. utrakvistično shemo, za katero je bila materinščina v prvih dveh osnovnošolskih letih pomožni jezikovni pripomoček, je »Uredba o novem oblikovanju dvojezičnih ljudskih šol na južnem ozemlju Koroške« 3. oktobra 1945 vendarle prisodila slovenščini stopnjo »enakopravnega deželnega jezika«, čeprav je imel tudi poslej domovinsko pravico le v prvih treh razredih, pozneje pa se je spremenil v enega izmed obveznih predmetov do konca osnovnošolskega izobraževanja. Toda poleg teritorialne opredeljenosti dvojezičnega območja (ta šolski sistem je zajemal 64 narodnostno mešanih koroških občin) je za te naše reminiscence zanimivo, da je ta dvojezičnost kljub skromnemu, omejenemu vsebinskemu obsegu veljala za vse šolo-obvezne otroke.

Globlja vrednost tega noveliranja iz leta 1945 ni bila namreč le v delni modernizaciji in demokratizaciji utrakvizma, ampak tudi, če se tako izrazim, v novi perspektivi te zamisli, kolikor jo seveda iskreno sprejemamo. Po vseh križpotjih slovenskega koroškega človeka od cesarsko-kraljevskega hlapčevstva do nacističnega izgnanstva v polpreteklem razdobju (meja na Karavankah je tudi po zadnji vojni ostala nespremenjena) bi lahko nadaljnje razvijanje takó zamišljenih komponent dvojezičnosti postopno oblikovali čisto drugačne (začeli bi na novo), zdrave relacije med obema narodoma, skladno z novimi vrednotenji, obogatenimi moralnimi postulati o pravicah človeka in enakopravnosti, ki so se v sodobnem svetu (OZN) uveljavili po vojaškem in političnem porazu nacizma.

Če se vrnemo na jezikovno področje: dvojezičnost naj bi tudi nemškim Korošcem pomagala bolje razumeti svoje slovenske sodržavljanke. Sicer pa so v podobnem smislu razlagali takrat sistem iz leta 1945 tudi avstrijski pristojni krogi, saj je sam zunanji ministri K. Gruber (na sestanku namestnikov zunanjih ministrov 28. aprila 1948) štel za umestno apostrofirati kot pozitivno »dolžnost nemško govorečega prebivalstva, da se uči slovenščine«.

Tudi ob zlohotnem odloku koroškega deželnega sveta za šolstvo 22. septembra 1958, ki je dobesedno obglavil dvojezično formulo izpred trinajstih let, je bilo slišati platonična zagotovila (tudi to je ena izmed koroških specifičnosti) o pripravljenosti, »da bodo zavarovali pravice manjšine«, potem seveda, ko so razveljavili bistveni sestavini dvojezičnega koncepta iz leta 1945: teritorialno načelo in obojestransko obligacijo dvojezičnega pouka. Danes, osem let po tej drastično restriktivni odločitvi, kakor zatirujeta obe osrednji slovenski organizaciji na Koroškem, sta še vedno dve tretjini otrok slovenskega rodu, prikrajšani za prvo črkovanje, za prve korake v svet učenosti v materinem jeziku. Nedavno je 4500 (to je skoraj trikrat več kot je bilo v (šolskem letu 1962/63 prijavljenih učencev k dvojezičnemu pouku) slovenskih staršev podpisalo zahtevo, da bi njihove otroke veronauk učili v materinem jeziku. »Slovenska manjšina bije tod svoj doslej najbolj žalostni boj v zgodovini,« glosira to peticijo koroški »Naš tednik — Kronika« (4. avgusta 1966), »ko ji po veljavnem šolskem zakonu in dekretu celovškega ordinariata ne priznavajo pravice do verouka v materinščini.« In pri tem vztraja celovška škofijska kurija v brk Cirilu in Metodu, encikliki Janeza XXIII. »Pacem in terris« in sklepom drugega vatikanskega koncila, ki je bil prav tej smeri še posebno liberalen. Slovenščina

je bila namreč z odlokom 22. septembra 1958 iz ravni »drugega deželnega jezika« spet degradirana v »tuj jezik«. Materinščina avtohtonega slovenskega prebivalstva je torej formalno-pravno po teh, na glavo obrnjenih dvojezičnih koncepcijah, prav toliko vredna kot, denimo, laponščina ali albanščina, to je zdaj privatna stvar privatnih oseb, skoraj hobby.

Koroška mi je bila pred osmimi leti zadnja postaja nekajtedenskega popotovanja skozi osrčje zahodne Evrope (Italija, Francija, Belgija, Zahodna Nemčija). V Celovcu sem bil ravno tiste polemično nervozne dni oktobra 1958, ko so nacionalistične organizacije končale svojo, z nemško pedantnostjo pripravljeno in izvedeno velikopotezno akcijo za odjavo od dvojezičnega pouka. Takrat sem med drugim zapisal (Ljudska pravica, 1. novembra 1958), »da je vzdušje na Koroškem še vedno notorično obremenjeno z mnogimi starimi atributi nacionalistične nestrpnosti komaj minulega obdobja in da precejšnji del nemškega prebivalstva v tej obmejni pokrajini še daleč zaostaja tudi za splošno, meščansko evolucijo o tem vprašanju (nacionalnem — op. J. J.) ... Kolikor bi bili rezultati odjav resnični, izraz dejanskega stanja, bi to praktično pomenilo, da so Slovenci na Koroškem v pičlih nekaj letih pozabili na materin jezik, ali da so celo prostovoljno privolili v svoj jezikovni in narodnostni samomor. Tesnoba zgrabi človeka, če si poizkuša predočiti razdejanje, ki jo bo ta metoda pustila v otroku, ko ga bodo oropali pisane čustvene zakladnice, povezane s prvimi zaznamovanji v materinem jeziku ... Tako imenovani zmerni krogi (mimogrede — na Koroškem je kaj težko začrtati ločnico, kje se neha šovinizem in kje se začne treznejše vrednotenje, saj se pogosto razglašajo za zmernost stališča, ki so že na prvi pogled polna nacionalističnih protislovij) priznavajo, da so tudi tokrat pritiskali na slovenske starše. Toda to priznanje je zgolj akademsko, zvečine mu sledi »vendar« z razlago, da v končni meri ni moč zanikati vrednosti »svobodnega izjavljanja« po 22. septembru. Ne glede na izhodiščno dejstvo, da je to načelo spričo znanih polpreteklih in sedanjih elementov povsem neuporabno, vendar take interpretacije upravičeno zbujaajo zaskrbljenost, da se bo ta zdaj pogojeni »vendar« postopoma tudi med »zmernimi« raztegnil do absurdnih razlag ekstremističnih krogov, ki skušajo na temelju objavnih podatkov skonstruirati tudi najbolj neverjetne splošne trditve o položaju Slovencev na Koroškem.«

Zal, pa vse to ni ostala le epizoda neprijetnega spončina. Zakonitost, ki se ni spremenila od cesarsko-kraljevskih časov, je namreč v tem, da je bil koroški slovenski človek vselej tisti, ki je sprejemal udarce. Spremembe so bile zgolj v tem, da so mu jih v posameznih obdobjih različno odmerili. Upravičeno je pač boječ, zmeden, fatalističen, saj je brez moči: pri ugotavljanju jezikovne pripadnosti leta 1951, kar je veljalo tudi za zadnje štetje leta 1961, so ga razpeli na pravcato statistično natezalnico, saj so njegov vsakdanji jezik ugotavljali kar v desetih variantah in ga nato še naprej drobili v šestnajstih statističnih kombinacijah, čeprav je objektivno izven dvoma, da so se vsi avtohtoni Korošci, ki razen nemščine govorijo še kak drug jezik, rodili v slovenski domačiji. Izvedenci pravijo, da je bilo, upošteva je statistične kombinacije iz leta 1951, na Koroškem 42.095 oseb s slovenskim občevelnim jezikom. Deset let pozneje (1961) pa se je to število skrčilo za dobro tretjino (35,1 odstotka). Kolikor bodo na prihodnjih štetjih nadaljevali isti »statistični tempo« (ne izdatnejši), bo čez dvajset let v vseh razcepkih (na prvem in drugem mestu) »uradno« potonil v anonimnost; to naj bi formalno pomenilo, da so potomci

karantanskih gorjancev, ki so tod že pred tisoč dvesto leti v slovenskem obrednem jeziku ustoličevali svoje kneze, v pičlih nekaj desetletjih pozabili na svojo slovensko zibelko. Se eno »tehnično prednost« bi imel tak zaključek: ne bi bilo več potrebe, da bi še koga »ugotavljali«, saj zdaj vedno že s tolikimi križi pritisnjenemu slovenskemu človeku na Koroškem na njegove skromne zahteve po enakopravnosti odgovarjajo — pustite se prešteti, retortno ugotoviti, posortirati, potlej pa bomo videli.

Danes se domala vsi strinjamo, da so odprte, liberalno zasnovane meje s sosedi blagor iz več ozirov, tudi iz narodnostnega, manjšinskega. Ob zahodni meji, kjer je ta sistem že bolj vpeljan, ima plodnejšo tradicijo, je taka vsakdanja konfrontacija pomagala izruvatı že precej nacionalističnega plevla, tako da lahko govorimo že tudi o novi mentaliteti, ki ni več pripravljena pasivno prenašati šovinističnih pobalinstev. Tak je tudi primer, ko je deželni svet obmejne Furlanije-Juljske krajine pred meseci sprejel zakonski predlog osrednjemu parlamentu, da bi kazensko preganjali tiste, ki bi javno žalili tradicije, jezik in kulturo slovenske narodne manjšine v Italiji. Podobna, v tolikšnem obsegu mejna ureditev z našo severno sosedo je sicer novejšega datuma (dodatni sporazum 18. marca 1960), a vendarle to nikakor ne opravičuje anahronizma, da so v obmejnem Pliberku letos, 15. maja 1966, odprli tako imenovani »Grenzlandheim«, ki naj bi bil »žarišče avstrijske miselnosti na meji nedeljive Koroške«, vsaj tako so o njem z nabreklo retoriko opozarjali njegovi ustanovitelji. Tudi če celo ignoriramo provincijsko primitivno, nacionalistično zaverovanost in nostalgijo že zavoljo ostdrangovskih primesi takega početja, ne moremo mimo resnice, da se tovrstna grenclandhajmovska zagnanost (z vsem skupaj, kar se za njo skriva) in zamisel iskreno odprte, dobre sosedske meje a priori in brezkompromisno medsebojno izključujeta.

Ob nekaterih res vzpodbudnih dosežkih, izkušnjah in pozitivnih vplivih je vendarle tudi očitno, da vsaj za sedaj ta prekkaravanska, dvolastniška, malo-obmejna, operna, koncertna in operetna, alpeadrijevska ter turistično-športna regionalna koeksistenčna varianta sama še ni tako močna, da bi lahko s svojo moralno in materialno avtoriteto zatrla v starem slogu zamišljeno in tudi za sodobno avstrijsko demokracijo nikakor ne stimulatивно manifestacijo nacionalistične nostalgije takšne sorte.

Tudi avstrijski strokovnjak za manjšinska vprašanja Theodor Veiter se je v svojem ljubljanskem predavanju 15. maja 1966 (povzemam ga po nekaj beležkah, ker trenutno ni na voljo stenografskega zapiska) izrekel za sicer med evropskimi manjšinskimi teoretiki v glavnem akceptirano stališče, da število pripadnikov manjšine ne bi smelo biti precedens, merilo, po katerem naj bi uravnavali, dozirali vsebinski obseg in kakovostno stopnjo posebne manjšinske zaščite, ki naj bi omogočila in tudi normativno jamčila enakovrednost in enakopravnost manjšinske in večinske narodne skupnosti. Zanimivo je bilo njegovo razglabljanje o izjemnem pomenu kulturne povezanosti in drugih relacij med manjšino in matičnim narodom, predvsem še jezikovnih stikov, saj kolikor so slednji prekinjeni, se utegne primeriti kulturno-narodna smrt. Tudi njegova misel, da v sodobnem svetu pravica do samoodločbe ne more pomeniti zahteve po kaki mejni reviziji, ampak je treba iskati rešitve v ustreznih avtonomijah, sodi med tiste, ki jim je moč pritegniti.

Disonančno v primerjavi z omenjenimi pogledi pa je izzvenelo njegovo kategorično zavračanje, ko je vzporedno glosiral tudi nekatere pereče koroške

probleme, da bi utegnila liberalno zasnovana manjšinska zaščita odpreti možnost kake »Reslovenisierung«, kakor se je izrazil. Manjšina namreč upravičeno terja popravo nekaterih krivic oziroma, da se popravi tisto, kar je še mogoče popraviti, saj stvarna manjšinska zaščita pač ne more kapitulirati pred izvršenimi dejstvi, ne more se sprijazniti kot z normalnimi s takimi »statusi quo«, ki so bili ustvarjeni z grobimi raznarodovalnimi, asimilacijskimi pritiski, z očitnim restriktivnim interpretiranjem in uveljavljanjem (sedanji dvojezični sistem na Koroškem) manjšinskih klavzul. Konec koncev ne gre le za nadomestilo materialne škode, marveč tudi za moralna pustošenja, to pa je pogostokrat še precej hujše. Kolikor ostanemo pri koroških specifičnostih: odstraniti bi bilo treba vse tisto, kar še danes tako neusmiljeno krči slovenski jezik na Koroškem (od vseh provizoričnosti in s tem povezanih nenehnih negotovosti ter spremljajočih ugotavljalnih naklepov do malomeščansko-primitivnih lokalnih nacionalističnih objestnosti), kar vse je oklestilo našega slovenskega koroškega rojaka v »boječega človeka« in ga potiskalo na raven državljana druge vrste.

Nujna bi bila torej med drugim tudi tako pospeševalna splošna državljanska vzgoja (z odpravo dvojezičnega sistema iz leta 1945 so bili obenem izravnani prvi poganjki takih poskusov), ki bi očistila ozračje sumničenj, zapostavljanj, šovinistične ekskluzivnosti in sorodnih klic, da bi se lahko pripadnik manjšine res svobodno opredeljeval ob zravnanju narodni hrbtenici. To pa terja korenitejšje korekture v miselnosti in predvsem popravo krivic. V nasprotnem primeru bi bilo namreč še tako demokratično in koeksistenčno širokosrčno ravnanje brez pomena, saj je zdesetkani manjšini res čisto vseeno, če se bosta kdaj potlej cedila le še med in mleko.

Teh nekaj osebnih popotnih vtisov, refleksij, več ali manj prizadetih razglabljanj seveda ne more zajeti vseh kompleksnih procesov in razpotij ter njihovih raznoterih odtenkov v trenutnih razmerah naše manjšine na Koroškem (sicer pa imamo o tem znanstveno pretehtane monografije več naših strokovnih avtorjev). Namen teh zapiskov je komparativen, če se tako izrazim; poizkus izluščiti vsaj nekatere prvine (od psiholoških do dvojezičnih), metode in prakso, »formo mentis« sedanje manjšinske zaščite, ki jo uživajo naši rojaki pod drugo avstrijsko republiko, negativne in pozitivne premike v miselnosti tudi v primerjavi s splošnim položajem slovenske manjšine ob naši zahodni meji (slovenske manjšine v zamejstvu so pač ne glede na regionalno lokacijo organska celota) in sploh manjšinske problematike v trikotu srečanja treh jezikov, civilizacij in kultur.

— — —

Tudi za našo manjšino v Italiji in Avstriji je zavoljo mnogih istih in podobnih odprtih vprašanj še posebej zanimiv sedanji razplet tako imenovanega južnotirolskega vprašanja, ki se zdi, da je (zdaj ko urejujemo te beležke) kljub teroristično dinamitardni spremljavi organiziranih nacistično-nacionalističnih diverzantov v sklepni fazi. Pogostokrat ostro sinkopirana povojna kronika južnotirolskega vprašanja, če ga tako splošno označimo, sega od pogajanj za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo pa do obravnave celo pred generalno skupščino OZN (1960, 1961) in kasnejših bilateralnih razgovorov med Italijo in Avstrijo na raznih ravneh, kar vse označuje mednarodni vidik tega manjšinskega spora. Drugi, notranji vidik pa zajema razvejano področje od aplikacije

v notranji zakonodaji določb mednarodnih sporazumov do drugih norm v prid »prebivalcem nemškega jezika«, kakor jih opredeljuje prvi člen sporazuma De Gasperi-Gruber, podpisan v Parizu 5. septembra 1946 in ki je bil kot priloga IV priključen k mirovni pogodbi z Italijo (veljati je začela 15. septembra 1947).

Ob tem moramo zavoljo boljšega razumevanja osrednjih silnic vprašanja nujno omeniti vsaj ključne dogodke iz zgodovinske geneze: po avstro-ogrskem porazu je dobila Italija na osnovi pogodbe v Saint Germainu (10. septembra leta 1919) mejo na Brennerju, kakor ji je to obljubljal londonski pakt (26. aprila leta 1915) in za nameček še področji Innichen in Sexten prek te transakcije, ki je bila cena za vstop Italije v vojno na strani antante. Fašistična Italija je v teh novoanektiranih območjih uveljavljala isto raznarodovalno politiko kot proti slovenski in hrvatski manjšini v Julijski krajini, dokler se Mussolini ni sporazumel s Hitlerjem (25. junija 1939), da lahko italijanski državljani nemškega rodu optirajo za nacistični »Reich«, za to se je odločilo nekaj čez 166 tisoč južnih Tirolcev, izmed katerih so se nato mnogi zvesto bojevali za »novi red« na evropskih in afriških frontah. Po koncu vojne so Južni Tirolci zahtevali priključitev k obnovljeni avstrijski republiki, medtem ko avstrijska diplomacija ni terjala take integralne aneksije. Avstrijci bi se bili zadovoljili takrat (maja 1946) tudi le s pustriško dolino in mestom Brixenom, se pravi s področjem, ki je merilo nekaj nad 5 tisoč kvadratnih kilometrov z okoli 75 tisoč prebivalci. Toda zahodna diplomacija (na pariških pogajanjih v svetu zunanjih ministrov je že bilo čutiti blokovsko razklanost) je ob vatikanski pomoči dosegla, da je Avstrija privolila v kompromis, ki je ohranil italijansko suverenost nad Južno Tirolsko ob italijanskem soglasju za reintegracijo (opcije!) nemškega prebivalstva in za z mednarodnim sporazumom zajamčeno in avtonomistično koncipirano manjšinsko zaščito.

In zasnova tega kompromisa? Italijanski zgodovinar Franco Catalano (*L'Italia dalla dittatura alla democrazia 1919—1948*, Torino 1962) sodi, da je bil sporazum De Gasperi-Gruber glede najpomembnejših vprašanj — avtonomije in opcij toliko generičen, da je takoj sprožil divergence. Začrtal je namreč nekatere smernice, ne da bi jih podrobneje opredelil, pri tem je pustil odprte možnosti za izpodbijanje. De Gasperi se je očitno bal, da bi Zgornje Poadižje prepustil prevladujoči separatistični težnji in da bi jutri utegnili izkoristiti avtonomijo za odcepitev dežele od Italije zaradi privlačne sile morebitnega novega pangermanizma. Čutiti je bilo, da si na italijanski strani prizadevajo omejiti vrednost avtonomije, medtem ko so jo hoteli Južni Tirolci in Avstrija čimbolj razširiti. Slo je torej, povzema F. Catalano, za sporazum, ki mu je sleherna izmed podpisnic pripisovala drugačen pomen. Takratni avstrijski zunanji minister in sopodpisnik tega sporazuma Karl Gruber dokaj podrobno opisuje (*Zwischen Befreiung und Freiheit, Der Sonderfall Österreich*, Wien 1953) težavnost pogajanj o razmejitvi področja avtonomije. Toda De Gasperi, ki je bil sam rojen v Pieve Tesino (Trento) in je bil od leta 1911 poslanec v dunajskem »Reichsratu«, je vztrajal, da avtonomno področje zajame tudi pokrajino Trento; pri tem so se na italijanski strani predvsem sklicevali na sovisnost gospodarstev obeh pokrajin. Poldrugo leto po podpisu sporazuma De Gasperi-Gruber (26. februarja 1948) je bila z ustavnim zakonom ustanovljena dežela s posebnim statutom, ki je zajemala obe pokrajini, pri tem pa se je bozenska pokrajina (Bolzano) razširila tudi na dvojezična področja pokrajine Trento (po zadnjem rednem popisu prebivalstva 15. oktobra 1961 je bilo v bozenski pokrajini 373.863,

medtem ko v trentinski pokrajini 412.104 prebivalcev). Avtonomne pristojnosti so bile tako razcepljene med deželno na eni in pokrajino na drugi strani. To pa je tudi osrednje jedro spora, saj pripadniki nemške manjšine terjajo, da je nujno osredotočiti vse avtonomne pristojnosti v pokrajini, ki naj bi meritorno odločala o vseh vprašanjih — od jezikovnih do kulturnih, gospodarskih in drugih, od katerih je odvisen nemoten razvoj manjšine.

Sporazum od 5. septembra 1946 je deklariral popolno enakopravnost prebivalcev nemškega in italijanskega jezika v okviru posebnih določb, ki naj bi ohranile etnični značaj ter kulturni in gospodarski razvoj skupine nemškega jezika, kakor to načeloma opredeljuje prvi člen omenjenega sporazuma. Med posebnimi ukrepi nato našteva pouk na prvi in drugi stopnji v materinem jeziku, dalje uporabo na paritetni osnovi (originalni angleški tekst dobesedno pravi »parification of the German and Italian languages in public offices...«, kar tekstualno kvalificirani predstavniki južnotirolske manjšine čisto drugače interpretirajo od italijanske uradne verzije) v javni upravi, uradnih dokumentih, kakor tudi dvojezično krajevno imenoslovje; zagotavlja spremembo italijaniziranih priimkov v prvotno, nemško obliko, dalje enakopravnost glede stopa v javne službe z namenom, da bi dosegli čim bolj zadovoljivo ravnovesje med obema etničnima skupinama. Drugi člen (do danes najbolj sporen) je določil zakonodajno in upravno avtonomijo, vendar v okviru, ki ga naj bi določili pozneje po posvetovanju z »lokalnimi elementi in predstavniki prebivalstva nemškega jezika«. S tretjim členom se je italijanska vlada obvezala, da bo revidirala vprašanje opcij, to pa je bil rezultat že omenjenega sporazuma Hitler-Mussolini iz leta 1939. Razen tega je napovedal sklenitev sporazuma o priznanju nekaterih študijskih naslovov in univerzitetnih diplom, dalje sklenitev konvencije o osebnem in blagovnem prometu med južno in severno Tirolsko ter nadaljnjih dogovorov, ki naj bi olajšali obmejni promet in lokalno izmenjavo. Ti dogovori so bili tudi kasneje docela izpolnjeni, pri tem pa je bilo seveda daleč najpomembnejše vprašanje opcij, ki je bilo liberalno rešeno, saj je na temelju posebnega zakonskega dekreta (št. 23, z dne 2. februarja 1948) vnovič skupno pridobilo italijansko državljanstvo 201.505 oseb, izmed teh 115.813 tkn. pravih optantov, kakor navaja uradna publikacija predsedništva italijanske vlade (*L'Accordo De Gasperi-Gruber sull'Alto Adige. Dalle sue premesse storico-politiche all'attuazione nell'ordinamento interno italiano*, Rim 1959).

Pravzaprav je mogoče šteti leto, ko so sklenili avstrijsko državno pogodbo (1955), kot konec sorazmerno mirnega »uveljavljanja« sporazuma iz leta 1946. Avstrijski memorandum 8. oktobra 1956 (kot odgovor na italijansko noto 9. julija 1956) očita Rimu, da ni izpolnil svojih obveznosti iz sporazuma De Gasperi-Gruber; pri tem je Dunaj zlasti opozoril, da nemški in italijanski jezik v javni upravi nista v enakovrednem položaju, da italijanski priliv na Južno Tirolsko, posebej v mesta, stalno raste, medtem ko avtonomija nemškega prebivalstva ni zajamčena, zakonodajna oblast bozenske pokrajine pa bistveno omejena. Štiri mesece pozneje (15. februarja 1957) so predstavniki nemške manjšine, ki je politično organizirana v SVP-južnotirolski ljudski stranki (na zadnjih splošnih volitvah 28. in 29. aprila 1963 je dobila v bozenski pokrajini nad 57 odstotkov vseh glasov in s tem možnost, da pošlje tri svoje predstavnike v poslansko zbornico in dva v senat), izjavili, da preklicujejo svojo privolitev v avtonomno ureditev iz leta 1948, »češ da so bili takrat postavljeni pred izvršeno dejstvo in da niso imeli možnosti izbire«.

Besede »parification« v angleškem izvirniku sporazuma Gruber-De Gasperi ni v angleškem besednem zakladu in so jo italijanski pristojni krogi, tako trdijo predstavniki nemške manjšine, čisto svojevoljno prevedli »l'uso, su di una base di parità« in je spričo takih interpretacij uradni jezik na Južnem Tirolskem le italijanščina ter je v praksi nemščina potisnjena na raven toleriranega, pomožnega jezika. Predstavniki nemške manjšine se ob tem sklicujejo na zakon št. 1522 6. septembra 1920, torej izpred fašistične ere, ki je v členu 4. jamčil prebivalstvu novih provinc ohranitev veljavnosti starih ureditev. Iz tega deducirajo, da je to potrditev načela koeksistence dveh državnih jezikov. Sicer pa je dvojezičnost razmeroma dosledno aplicirana: napisi na javnih ustanovah, toponomastika, uradne objave in razglasi, tiskovine, formularji in pečati, vse to je v bozenski pokrajini v obeh jezikih. Že pred uveljavitvijo posebnega statuta je namestniški dekret št. 825, 22. decembra 1945 (tudi poznejša št. 772, 31. julija 1947 in št. 1385, 22. novembra 1947) splošno opredelil, da imajo državljani nemškega jezika v bozenski pokrajini pravico uporabljati svoj jezik v odnosih z javno administracijo oralno in pismeno, da morajo biti dokumenti, ki se tičejo posameznega državljana nemškega jezika redigirani v nemškem ali obeh jezikih in da je uradna toponomastika bilingvistična v vsej pokrajini oziroma trijezična, kjer govore ladinsko. Ustavni zakon 26. februarja 1948 je le povzel ta načela in dodal nekatere nove določbe. Tako na primer poglavje, ki razmejuje pristojnost deželnih in pokrajinskih organov (24. člen), izrecno navaja, da se za prve dve leti funkcioniranja deželnega sveta njegov predsednik voli med svetovalci, ki pripadajo italijanski jezikovni skupini, podpredsednik pa iz vrst svetovalcev nemške jezikovne skupine. Za naslednjo dveletno dobo pa velja rotacija: predsednik pripada nemški, podpredsednik pa italijanski jezikovni skupini. Sestava deželnega odbora, kakor urejuje člen 30, mora biti v skladu z razmerjem med jezikovnimi skupinami, ki so zastopane v deželnem svetu. Uradni list objavlja deželne in pokrajinske zakone ali odločbe v obeh jezikih, kakor to določa 50. člen, medtem ko 54. člen zagotavlja proporcionalno predstavništvo v ureditvi lokalnih javnih ustanov. Kolikor pa bi vendarle hoteli napraviti nekakšno lestvico manjšinskih jezikovnih pravic v Italiji, je treba ugotoviti, da ima v tem pogledu francoska manjšina v Dolini Aoste prednost pred nemško, saj je tod francoski jezik deklarativno izenačen (parificato) z italijanskim, to pa je, upošteva je prakso, le bolj načelne pomena in vrednosti.

Na področju izobrazbe in šolstva uživa nemška manjšina sorazmerno popolno avtonomijo, saj je bil pouk v materinem jeziku zagotovljen že pred uveljavitvijo posebnega statuta (zakonski dekret št. 775, 27. oktobra 1945, št. 528, 8. novembra 1946 in št. 555, 16. maja 1947). Člen 15. posebnega statuta je potrdil to dejansko stanje, ko je določil, da je v bozenski pokrajini pouk v otroških vrtec, osnovnih, srednjih, klasičnih, strokovnih šolah, a tudi tehničnih in umetnostnih šolah v materinem jeziku učencev, pri tem pa je dosledno izpeljano načelo, da morajo biti predavatelji istega materinega jezika; to velja tudi za vodilno osebje: ravnatelje, šolske nadzornike in druge, medtem ko mora pokrajinski šolski skrbnik popolnoma obvladati oba jezika. Ponovno so sprejeli v službo učitelje in profesorje, ki so jih odstranili za fašizma ali so zapustili šole zaradi optiranja. V šolskem letu 1958/59 je na primer v bozenski pokrajini obiskovalo osnovne šole z nemškim učnim jezikom 51.088 otrok, medtem ko italijanske šole 10.745 otrok; v nižjih srednjih šolah z nemškim učnim jezikom je bilo 2443 otrok, v istih italijanskih pa 7576 otrok; višje srednje šole z nem-

škim učnim jezikom so imele 1689 dijakov, italijanske pa 2733 dijakov. To razmerje se tudi kasneje ni bistveno spremenilo in predstavniki nemške manjšine pogostokrat opozarjajo, da nemški otroci po stopnji izobrazbe zaostajajo za svojimi italijanskimi vrstniki. Čeprav imajo v bozenski pokrajini pripadniki nemške manjšine dvotretjinsko večino, pa je na primer število maturantov oziroma tistih, ki so končali kako srednjo šolo, ravno obratno.

Precej v skladu s tem je tudi poklicna, socialna struktura nemškega prebivalstva: 70 odstotkov za delo sposobnih kmetuje (le 5 odstotkov italijanskega prebivalstva se ukvarja s poljedelstvom), 23 odstotkov je zaposlenih v trgovini, gostinstvu in drugih obratih ter industriji (45 odstotkov med italijanskim prebivalstvom) in samo 7 odstotkov nemškega prebivalstva so uradniki, svobodni poklici, duhovniki (med Italijani 52 odstotkov). K temu je treba še dodati, da okoli osem do dvanajst tisoč mladih Južnih Tirolcev dela izven ožje domovine, predvsem v Avstriji, Zahodni Nemčiji in Švici. Že iz tega globalnega prereza je mogoče razbrati, da med nemško manjšino absolutno prevladuje kmečki element, ta pa je že po tradiciji (na Južnem Tirolskem je to še v marsikaterem oziru apostrofirano) in po svojih navadah patriarhalen, katoliški, konservativen in navzven zaprt. Zanimivo je, kako jih vidijo Italijani: dovolj je, da zapustimo Bozen in se povzpemo v katero koli dolino, pa bomo srečali Tirolce, bolje Južne Tirolce, ki pa so bolj tirolski kot njihovi prekmerni rojaki, Severni Tirolci. Tirolci so v vsem — v govorjenju, jedi, oblačenju. Osem ali še veččlanska nemška družina na Južnem Tirolskem ni nikakršna posebnost. Posebej pa jim Italijani zamerijo skoraj hermetično zaprtost: nikakršnih narodnostno mešanih zakonov, nobenih skupnih otroških vrtcev, kjer bi se skupaj igrali nemški in italijanski otroci, skratka, kakršno koli narodnostno mešanje štejejo za najhujši, neoprostljiv prestop.

Na te obdolžitve o izolaciji, hermetizmu odgovarjajo predstavniki nemške manjšine z narodnoobrambnimi razlogi, pri tem pa se posebej sklicujejo na italijansko invazijo po letu 1918 v njihova mesta in doline. V Boznu je bilo leta 1919, kakor navajajo, le osem odstotkov italijanskega prebivalstva, danes pa imajo 72 odstotno večino, v Meranu je odstotek italijanskega prebivalstva narastel od tri na približno 70 odstotkov, v Brixenu pa od nič na 70 odstotkov. Na diskusijskem sestanku Zveze socialističnih študentov na Dunaju (30. januarja 1966) je H. Gatterer primerjal to stanje s položajem v Julijski krajini pred prvo svetovno vojno: italijanska večina v mestih, medtem ko je bilo zaledje docela »slovensko«. Podoben je danes položaj na Južnem Tirolskem, kjer imajo Italijani tudi večino v mestih, zaledje pa je nemško oziroma ladinsko. Italijanski priseljenci so iz raznih pokrajin polotoka, pri tem pa ne ohranijo, kakor ugotavlja Gatterer jezikovnih dialektov iz ožje domovine, marveč govorijo tako imenovano visoko italijanščino. Večina teh priseljencev je dobila delovna mesta v novo osnovani industriji. Tako je bilo v industrijski coni Bozna, kakor je navajal avstrijski zunanji minister Kreisky v govoru pred generalno skupščino OZN (1960), zaposlenih 6300 Italijanov nasproti 300 pripadnikom nemške manjšine. Podobno je bilo razmerje pri razdeljevanju tako imenovanih ljudskih stanovanj, kjer je bila manjšina udeležena le s petimi odstotki. Seveda pa tega priliva ni mogoče pripisati le raznarodovalnim naklepom, saj na primer Sicilijanec ne pride semkaj iz nacionalističnih razlogov, marveč ker preprosto išče ugodnejšo življenjsko možnost, kakor je na omejenem diskusijskem večeru Zveze socialističnih študentov menil zdravnik iz

Bozna dr. Jenny, sicer disident južno tirolske SVP in ustanovitelj nove social-demokratske stranke. Različne so tudi sodbe o številu pripadnikov nemške manjšine in o natančnem narodnostnem ravnovesju na tem območju. V citiranem govoru je Kreisky menil, da je v bozenski pokrajini 235 tisoč nemških Južnih Tirolcev nasproti 135 tisočem Italijanov. Italijanska avtorja Vallini in Alatri (*La Questione dell'Alto Adige*) pa sodita, da je 226.230 Nemcev nasproti 120.750 Italijanom in 25.020 Ladinem. Avstrijska publikacija (*Südtirol — Dokumentation*, Folge 1/1965, Wien 1965) navaja celo nekoliko nižjo številko: 214 tisoč domačih Nemcev (avstrijskega porekla) in okoli 15 tisoč Ladincev.

Predstavniki nemške manjšine menijo, da bodo lahko ustavili oziroma vsaj kontrolirali te procese, če bodo dosegli stvarno avtonomijo v bozenski pokrajini, to pa nujno terja modifikacijo dosedanje deželne ureditve in prenos nekaterih bistvenih pomembnih pristojnosti iz deželnega v pokrajinski okvir. V bistvu pač gre za to, da bi spremenili stanje, ko so ustvarili avtonomijo za Italijane in ne za Nemce, kakor je to razpotje posplošil znani italijanski publicist Indro Montanelli. Na italijanski strani sicer mnogi priznavajo s tem ali onim pridržkom utemeljenost takih sodb, vendar pa dodajo, da živi v pokrajini Bolzano tudi močna italijanska »manjšina« in bi spričo tega morala modificirana avtonomna ureditev vsebovati tudi recipročna jamstva.

(Se nadaljuje)

Dr. Janko Jeri

KRONIKA

KNJIZEVNOST

BENO ZUPANČIČ, MEGLICA. V novem tekstu Meglica* je Beno Zupančič napravil nov korak na svoji pisateljski poti. Že za njegova prejšnja dela je značilno izrazito intelektualistično razmišljanje o človeku, tu pa je še posebej ali močnejše kot kdaj koli prej izpovedal skorajda nerazveseljujoče spoznanje o modernem človeku v danih življenjskih okoliščinah, ki ga prekrivajo meglice negotovosti, strahu, preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

Zupančičev roman nima zaokrožene zgodbe, ampak je pisan na takšni ravni samo intuitivnega zaznavanja dogodkov in oseb, kakršna ima svoje začetke pri Joycem Ulyssesu in ki doživlja svoje variante tudi pri sodobnem francoskem eksistencialističnem romanu. Pisateljevo objektivno prikazovanje in tolmačenje sveta ali njegova subjektivna, neposredna izpoved se umakne mozaičnemu projiciranju, ki v skladu z razvitim umetnikovim intelektom ustvarja abstraktne podobe, simbole in tekstovne variacije, asociacije ter slutnje, za katerimi le nejasno spoznavamo svet, v katerem vsak dan živimo. Zato bi bilo pri takšnem antitekstu tudi nesmiselno govoriti o logičnosti ali nelogičnosti fabulativnega razvoja, o bolj ali manj prepričljivih odnosih med osebami romana, o etiki obravnavanega sveta, o površnem ali globljem psihologiziranju, ampak je tu

* Beno Zupančič, Meglica. Mladinska knjiga 1966.

Drugo, kar budi pozornost današnjega raziskovalca, so načrti in zasnove, ki jih pisatelji razodevajo pogosto takrat, kadar jim dajejo nedavni uspehi ali zadovoljstvo nad ravnokar opravljenim delom novih pobud. V tej zvezi bi bilo vredno spomniti na Bevkove priprave za dramo o tolminskem puntu, ki jo obljublja, Skrbinskovo misel na kmečko dramo, ki mu jo je budil ravno uspeh Labirinta ipd., medtem ko so se mnogi pripovedniki želeli spoprijemati tudi z odrom, pa so se po prvi zadržanosti ali premajhnem zanimanju ljudi okrog teatra vračali v svoj krog (Ingolič, Bartol, Šorli, Bevk idr.).

In tretje, pogosto najdragocenejše: to so izjave, ki so jih zapisali avtorji sami in povedali v njih bodisi svoje najbolj iskreno, včasih tudi kritično mnenje o umetnini, ali pa so pospremili to mnenje z rahlim priporočilom, če se le da tudi s priporočilom kakšnega veljavnejšega imena — vselej pa so povedali ob taki priložnosti misli, ki jih drugod zaman iščemo (Župančič, Finžgar, Golia, Kreft, Bartol, Mrak in še mnogi).

To pa ni malo. Kadar smo pri viru, ki nam omogoča podrobnejšo določitev geneze — besedila in še celo uprizoritve —, ki nam ohranja ob tem podatke o neizpeljanih pobudah in zasnovah in nam pove še to, kaj je pisatelj sodil o svojem delu, — takrat lahko govorimo o gradivu, ki je zanesljivo izhodišče za nadaljnje raziskave.

Dušan Moravec

PREMIKI V MISELNOSTI

(Nadaljevanje)

Aktualnejši pripisi k znanim temam (Južna Tirolska)

Tudi splošno ravnanje z manjšinami v današnji Evropi z vsem tistim, kar spremlja te kompleksne pojave, sodi v marsičem še v tisto družbeno zvrst, ki se ni otesla bolj ali manj zakritih dvomiselnosti, nedorečenosti in dvoreznosti. Polemični statistični računi, licitiranje s posameznimi podatki in pojavi, nepristna patriotična vznemirjenost in zavzetost je tudi že kar folklorna tipika tega območja. Seveda so to le nekateri razpoložensko-empirični odtenki sodobne »manjšinske resnice«, ki poleg drugih razkrivajo relativno nemoč, jalovost sedanje družbene, manjšinske vede na Zahodu (omejujemo se pač na to področje, ker pregledujemo tamkajšnje pojave), da bi koreniteje razvozlati nekatera tudi temeljna protislovja, ki se v bolj ali manj drastičnih oblikah vlečejo že izza prve svetovne vojne. Vsekakor pa je imel bivši avstrijski zunanji minister Bruno Kreisky (pripada socialistični stranki) docela prav, ko je z zanesljivostjo poznavalca pribil: »Vselej, ko v kakšni deželi nameravajo zanikati pravice manjšine, začno o nji govoriti kot o majhni in neznatni skupini«. To, res znano metodo, je B. Kreisky le vnovič postavil na zatožno klop v intervjuju reviji »Europeo« (5. februarja 1961) po polomu svojih takratnih pogajanj v Milanu o južnotirolskem vprašanju s tedanjim italijanskim zunanjim ministrom A. Segninem. Pristaviti bi veljalo, da ima podobne izkušnje tudi slovenska manjšina na Koroškem, in to že pred letom 1961, izvzeti pa tudi niso naši rojaki v Italiji.

Sicer pa nas za sedaj v teh manjšinskih opredelitvah B. Kreiskega bolj zanima drugi del: pangermanska nevarnost in njeno reflektiranje v južnotirol-

skem vprašanju. Po njegovi sodbi je med drugim čisto napačno govoriti o »Nemcih« v Zgornjem Poadižju, ker na Južnem Tirolskem živi le četrt milijona Avstrijcev in je ureditev njihove eksistence stvar, ki zanima samo Avstrijo in Italijo. Ob tem govoriti o »rastoči pangermanski nevarnosti«, kakor je sodil Kreisky, pomeni nevede in nehote nastavljati se nevarnosti, da res pomagamo k njeni oživitvi. To so sicer epizode iz takrat dokaj zasople polemike; politične parade, diplomatske finte iz duela, ki pa je že takrat (v začetku leta 1961) močnejše, nevarnejše zapluskaval prek bregov lokalnega, bilateralnega italijansko-avstrijskega spora.

Kolikor je mogoče razbrati iz grmade (sicer pri nas v zelo skromnem obsegu dostopnega) gradiva, so se prav v tem razdobju začeli v igro okoli tega priostrenega manjšinskega konflikta aktivnejše, neposrednejše vključevati »tujci elementi«, če jih tako označimo, ki jim je bila napetost v tem hribovitem, splošno slabo prehodnem, alpskem predelu v osrčju Evrope zelo dobrodošla pretveza za nakane, ki nimajo pravzaprav ničesar skupnega z bojem južnotirolske nemško govoreče manjšine za ohranitev njene narodne samobitnosti. Sicer pa sodi leto 1961 v desetletni kroniki (od leta 1956 do danes) vnovične zaostritve južnotirolskega vprašanja med razburljivo najbolj zagnane: v eni sami poletni »ognjeni noči« so v dinamičnem kresu zrušili nekaj deset daljnovodov in »Sprengaktionen« so zajele proge, železniške postaje, javne zgradbe in povsod sejale zmedo, negotovost in strah. V zrak so leteli pompozni rekviziti operetne fašistične nadutosti in tudi nekateri spomeniki junaštvom iz prelomnih dni zadnje vojne. Spominski kamen v Lasi (Laasu), ta naj bi ovekovečil žrtev desetih italijanskih delavcev, ki so jih ubile umikajoče se nacistične čete 2. maja 1945, so razstrelili kar štirikrat. Laas je mesto s prek tri tisoč prebivalci, med njimi pa je le okoli dvesto Italijanov. Velikovski primer (miniranje partizanskega spomenika) ima torej vrstnika tudi v južnotirolskem Laasu. Štirikrat je več kot dvakrat, trikrat, in prav to je upravičeno vzbudilo grenko skrb tudi med tistimi protinacistično, protifašistično in rezistenčno razpoloženimi, ki jim je sicer pri srcu prava, dejanska avtonomija južnotirolskega nemškega prebivalstva.

»Noč daljnovodov« je terjala tudi prvo smrtno žrtev — nekega cestarja. Z leti pa se je to ravnesje spremenilo v škodo ljudi: mrtvih in ranjenih je bilo postopoma toliko kot razdejanih telefonskih in električnih napeljav. Miniatura vojna v teh hribovskih senožetih je iz zasede in drugače ubila 58 ljudi, več kot dvanajstkrat več pa je bilo ranjenih, materialna škoda se je povzpela na tri in pol milijarde lir, vsaj tako jo uradno ocenjujejo, da o moralnih, duševnih posledicah tega pustošenja sploh ne govorimo. »Teroristična smrt« ni izbirala po kanonih narodnostnega katastra: z isto neizprosno krutostjo je 9. septembra letos v obmejni finančni kasarnici v Malga Sassu (Steinalmu) pri brennerskem prehodu zadela domačina, tipičnega potomca južnotirolskih nemških hribovcev sedemindvajsetletnega Herberta Volggerja iz St. Jacoba in Pfitsch, in njegovega sedem let mlajšega kolega, potomca sardskih pastirjev Martina Cossuja, doma iz Luogosanto blizu Sassarija. Pravijo, da »zainteresirani« plačujejo 300 tisoč lir za minirani daljnovod, tako vsaj domnevata R. Lazzerio in G. Gerosa v reviji »Epoca« (18. septembra 1966), medtem ko cenik za človeške žrtve vsaj za širšo javnost ni znan. In to se ne dogaja nemara v Vietnamu, v odročni afriški džungli, ampak komaj dober lučaj stran od nas. Za odmaknjenega opazovalca je pač nemogoče, da bi lahko s svojo inventivnostjo razvil štrene,

ki so jih na južnotirolskem »poligonu« že tako nevarno zapletle razne nacistične centrale in obveščevalne službe, ki iz varnega zaledja premikajo na južnem Tirolskem nekaj poklicnih, dobro strokovno in drugače stremenih atentatorjev. Ne preostaja nam torej drugega, kakor da si pomagamo s tujimi pričevanji: »Južnotirolski strahovi so začeli ciljati na ljudi. Malo je v resnici teh strahov,« piše v uvodniku L'Unità (9. avgusta letos), »mogoče jih je vsega skupaj kaka desetina, če hočemo biti velikodušni pri štetju. Toda podpirajo jih mogočne osebe: minister Zvezne nemške republike, razni visoki funkcionarji zvezne in bavarske vlade, vojaške in bivše vojaške osebnosti, ki se še niso mogle odreči vojni strasti, policaji, med njimi načelnik organizacije Gehlen, se pravi bonnske varnostne službe. Prav ti dajejo nedosegljivim strahovom, ki streljajo v Zgornjem Poadižju, moralno podporo, denar, orožje, eksplozive in jim jamčijo osebno nedotakljivost. Dokler bosta Zvezna nemška republika (in seveda tudi Avstrija) jamčili svobodo tem neonacističnim tolpom, se mir ne bo povrnil v Zgornje Poadižje. Strahovi, proti katerim je bil absurdno mobiliziran znaten del republiške vojske, bodo vedno zlahka našli objekte za svoje napade in bodo prav tako našli pot za beg v tujino. Nekaj ur po zločinu jih človek laže sreča na pločnikih Neuhauserstrasse v Münchnu kot pa na pobočjih gora v Zgornjem Poadižju (v Münchnu živijo med drugim nemoteno razni teroristi, ki jih je italijansko pravosodje obsodilo na dosmrtno ječo, na 30, na 10 let zapora).« »Vodje zgornjepoadiškega terorizma,« piše drugi italijanski dnevnik (torinska »La Stampa« 18. septembra letos), »odkriti izjavljajo, da hočejo v srcu Evrope ustvariti nov Ciper oziroma možnosti za permanentno gverilo. To je njihova največja želja: vsakodnevno prelivanje krvi med Dolomiti, ustvariti prepad sovraštva, ki ga ne bi bilo moč premostiti v Zgornjem Poadižju med državljani, ki govorijo italijansko oziroma nemško.«*

Dinamit, kri, verižna reakcija, vse to pač proži, neizbežno in zakonito poraja tudi najbolj absurde ekstremizme, ki spet le prilivajo olje na ogenj. Ena izmed drastičnejših ponazoritev take bolne, obremenjene miselnosti so predlogi Augusta Guerriera v desničarsko usmerjeni ilustrirani (z naklado več sto tisoč primerkov) reviji »Epoca«, v kateri svoje, v glavnem politične članke, podpisuje s psevdonimom »Ricciardetto«. Svojo metodo rešitve južnotirolskega vprašanja je strnil v tri pglavitne točke: prvič, naj pošljejo v pogajanja z

* Med razpravo o južnotirolskem vprašanju v italijanskem senatu (22. septembra letos) je notranji minister Taviani citiral obširno dokumentacijo o dejavnosti nacističnih krogov v zvezi z južnotirolskim vprašanjem. Obširno je govoril o njihovem vodji Burgerju (slednji je o terorizmu na južnem Tirolskem poročal v posebni televizijski oddaji münchenske postaje, kar je povzročilo ostre italijanske diplomatske proteste v Bonnu in na Dunaju, ker je bila oddaja posneta na avstrijskem ozemlju) in njegovih stikih. Tako je Taviani navajal Burgerjeve stike z najbolj znanimi imeni zahodnonemškega neonacizma, kakor z Barnickom Bednarskim, pangermanistom Ehrlichom, Freyem od »National und Soldaten Zeitung«, pa s Heinleinom, ki je bil obtožen leta 1964 v Avstriji neonacizma, pa dalje Fritz Stuber in Roland Timmel odkriti nostalgiki »Anschlussa« in Duswald, ki je v »Soldaten Zeitung« zapisal, da je avstrijska nacija le dovtip. Kdo so tisti, ki hodijo v Nemčijo, da bi novačili nekdanje Oasovce za atentate v Italiji? To je Neuhuber iz neonacistične evropske legije. Tu sta poleg Klotza tudi dva »ex paras« Steger in Korner, ki so operirali s plastiko skupaj s Felderjem, ki je intimus Klotza. Burger ni Tirolec, tudi Kienesberger ne. Dvojčka Burger sta iz Porurja, Kubert in Falk sta Dunajčana, prav tako Maurits in Schweinberger. Henning je iz Bavarske, Zimmer iz Hannovra, Becker in Miller sta iz Kölna (povzeto po »La Stampa« 23. septembra 1966).

Avstrijo takšne diplomate in funkcionarje, ki so prepričani o italijanskem pravu (pravici). In v Farnesini skoraj vsi funkcionarji interpretirajo pariški sporazum, kakor je to potrebno. Kolikor drugi mislijo nasprotno, so popolnoma svobodni. Toda naj jih ne pošljejo, da bi se pogajali z Avstrijci, ker to ni malenkostna stvar mestne preture, kjer advokat lahko zagovarja stvar, o kateri ni prepričan. Drugič: v Zgornjem Poadižju je gverila — priznajmo to dejstvo in razglasimo obsedno stanje in policijsko uro, na vsa mesta, ki so pomembna, pa postavimo straže; te naj imajo ukaz streljati na kogar koli, ki se kreta okoli po policijski uri. Tretjič, za sleherni atentat oziroma za sleherno žrtev je treba preseliti sto južnih Tirolcev (seveda Nemcev — op. J. J.). Kolikor to ne zadostuje dve sto, in če še to ni dovolj, preseliti tisoč (povzeto po »Epoci« 25. septembra letos). Pravcati izbruh »histerije po italijansko« z vsemi pejorativnimi superlativi, kolikor ne bi še v zavesti mnogih živele grozljive podobe množičnih deportacij, ki jih je v tolikšnem obsegu začel nacistični režim in so jih nato posnemali njihovi fašistični zavezniki tudi v nekdanji »ljubljanski pokrajini«. Skoraj neverjetno pa je, da si lahko kdor koli, še posebej državljani demokratične republike (pa čeprav v še tako hudem napadu časnikarske grandomanije) dvajset let po koncu zadnje vojne sploh lahko javno zamisli nekaj podobnega, in to seriozno predlaga, čeravno le na straneh ilustrirane revije. G. Longo je temu genocidnemu radikalizmu namenil uvodnik v beneškem dnevniku »Il Gazzettino« (28. septembra letos), v katerem se najprej nekolikanj ironično sprašuje, od kod naenkrat Guerrieru tolikšna krutost, ko sicer ne bi napravil hudega niti muhi. Predvsem pa je treba zavreči, podčrtuje Longo v resnejšem slogu, »da bi nedolžni plačevali za krive, saj smo tega videli preveč v komaj minulem razdobju.« Južnotirolsko prebivalstvo, nadaljuje, je miroljubno, materialno ne sodeluje v boju proti Italiji. Gre za ljudstvo, tako razmišlja, ki nas sicer ne ljubi, vendar želi živeti mirno in se posvetiti svojim poslom in trgovini. Skoraj vsi poznavalci se namreč strinjajo, da je prav takrat, ko so se začeli kopiciti mrtvi, nastala nekakšna »kriza vesti«, notranji preobrat med nemškimi južnotirolskim prebivalstvom, ki sicer v začetku ni bilo ravno preveč prizadeto zavoljo podrtih daljnovodov ter porezanih telefonskih in električnih napeljav. Avtonomija in državljanska vojna sta pač dve stvari, ki se medsebojno izključujeta, to pa je tudi eden izmed pomembnih razlogov (zdaj, ko se zdi, da se pogajanja med prizadetimi za »širšo« avtonomijo bližajo vendarle koncu), da velika večina nemškega južnotirolskega prebivalstva zavestno, iskreno zavrača »špengakcijske«, oasovske, killerske metode iz zasede »lova na človeka«. Sicer pa se celotna situacija ne samo po svojih zgodovinskih koreninah, vzrokih in ozadju ter še posebej po svojih današnjih vsebinskih značilnostih in specifičnostih bistveno razlikuje od, denimo, partizanske rezistence v Evropi med zadnjo vojno ali pa boja alžirskega ljudstva za nacionalno emancipacijo. Tod je šlo, če povzamemo delno le ta vidik, za osnovno obrambni, primarno humani odpor, čeprav z zadnjimi sredstvi (saj drugih možnosti ni bilo), da se ljudstvo obvaruje pred fizičnim iztrebljenjem (koncentracijska taborišča in drugo). Spričo vsega tega, če niti ne upoštevamo, da so bili mnogi evropski narodi žrtve okrutne agresije, položaja in takratnih razmer sploh ni mogoče primerjati s sedanjim stanjem na južnem Tirolskem. Teorija »samoobrambe« profesorja s katoliške univerze v Regensburgu (Zahodna Nemčija) Klübergerja namreč že iz te osnovne, izhodiščne točke ne vzdrži stvarnejše kritike, ko v zaprti, z debelo tiskani sklepni misli pravi med drugim,

da gre južnotirolsko nemško prebivalstvo v sedanjih razmerah narodnostnemu poginu nasproti in da torej njegov odporniški boj ni kršitev prava, »ampak od skupne (Gemeinwohl) blaginje legitimirana izvršitev pravice nasproti nositeljem državne moči, ki zlorablja pravo, da bi mogla narodna skupnost spet živeti s človeškim dostojanstvom« (Univ. prof. dr. Klüber, *Der Freiheitskampf Südtirols, Südtirol — Dokumentation, Folge 8/1964, str. 16*). Take in podobne zamisli je razvijal Klüber v svojem predavanju poleti 1964 pripadnikom zahodnonemške demokristjanske stranke v Münchnu, vendar pa ta teoretični poskus legaliziranja gverile na južnem Tirolskem ni pognal korenin in je danes moč zanesljiveje zapisati, da so se zmotili ti in podobni zagovorniki državljanske vojne.

Če zaključimo poglavje »terorizma«: avstrijski uradni krogi so tokrat bolj kategorično kot prej javno obsodili dinamično aktivnost na južnem Tirolskem, kar velja tudi za kvalificirane predstavnike nemške manjšine (voditelje SVP), ki sodijo, da je zdaj vendarle edinstvena priložnost, ko bi bilo mogoče dokončneje razplesti stvari in odstraniti marsikaj, kar je po njihovem po letu 1946 drobilo, utesnjevalo narodno samobitnost in etnično potenco avtohtonega nemško govorečega prebivalstva. Ob robu še dodatno: poletno-jesenske eksplozije na južnem Tirolskem so imele razmeroma oster odmev v mednarodni javnosti, in to ne le v krogih evropske rezistence. Lahko rečemo, da je bila obsodba tudi najmanjše možnosti kake inačice neonacistične renesanse posebno v državah, nekdanjih članicah protihitlerjevske koalicije, dokaj izrecna, pa tudi vsebinsko precej enovita, celo z manj otenki, kakor bi bilo pričakovati. »Naša evropska hiša je majhna,« če povzamemo eno izmed mnenj, ki ga je zapisal v komentarju sovjetske časnikarske agencije B. Izakov,« zato, kar koli se zgodi v katerem koli njenem krilu, zanima vse stanovalce in spričo tega ni mogoče, da sovjetske javnosti ne bi zanimali teroristični izpadi neonacistov v Zgornjem Poadižju. Evropa je v tridesetih letih videla podobne stvari v Sudetih, Šleziji, v Klaipedi in v samem Zgornjem Poadižju... Ne pozabimo, da so v neki določeni deželi tiskali zemljevide, kjer so Sudeti, Zgornje Poadižje, Šlezija in Alzacija označeni z isto barvo.« Seveda so to za našo javnost, ki je imela tako grenke izkušnje z obema fašizmoma (nemškim in italijanskim) bolj ali manj znane in dognane stvari po svojem notranjem bistvu, dialektiki. Drugače pa je z dnevno informiranostjo o teh dogodkih, ki se nam razpletajo dobesedno pred nosom (upoštevaje današnje komunikacije) in ki so za nas, ki imamo svoje rojake, avtohtono slovensko manjšino v obeh državah — Avstriji in Italiji še precej podrobneje zanimivi in pomembni.

SedANJI avstrijsko-italijanski preliminirani sporazum o interpretaciji, aplikaciji dogovora De Gasperi-Gruber iz leta 1946 temelji (o tem ni protislovnih razlag) na zaključkih oziroma predlogih komisije devetnajstih,* ki je bila na mešani zasnovi ustanovljena 13. septembra 1961 in je po skoraj triletnem delu (10. aprila 1964) uradno preložila dokument, ki podrobno obravnava posamezne

* Komisijo so sestavljali naslednji: predsednik poslanec Paolo Rossi, podpredsednik poslanec Roberto Lucifredi; člani pa so bili: poslanec Renato Ballardini, senator Leopoldo Baracco, poslanec Alcide Berloff, senator Guido Unterrichter, poslanec Anton Ebner, poslanec Roland Riz, poslanec Karl Mitterdorfer, poslanec Flaminio Piccoli, senator Luis Sand, senator Karl Tinzl, pa Luigi Dalvit, Silvius Magnago, Walter von Walter, Leo Detassis, Francesco Prugger, Vincenzo Palumbo, Giuseppe Tramarollo in sekretar komisije viceprefekt Domenico Fabiani (povzeto po Südtirol-Dokumentation, Folge 12/1965).

vidike posebnega varstva, ki naj bi ga uživala nemška manjšina v bozenski pokrajini, oziroma na južnem Tirolskem. Po teh določbah naj bi se samouprava nemškega prebivalstva v bozenski pokrajini v nekaterih pomembnih ozirih bistveno razširila z delegiranjem nekaterih prejšnjih deželnih pristojnosti v meritorno odločanje pokrajine, čeravno to še ne bi pomenilo s formalne plati pravne revizije dosedanje »deželno« koncipirane avtonomne strukture. Po povzetku, ki ga je objavil poluradni dnevnik »Il Popolo« (10. aprila 1964), se bomo omejili le na nekaj najbolj zanimivih in pomembnih predlogov: komisija se je zavzela, da je treba docela priznati načelo paritete nemškega jezika z italijanskim (kakor je to že urejeno v Dolini Aoste — op. J. J.). Med nedvomno najdaljnosežnejše predloge sodi zahteva, da mora biti število mest v javnih službah, ki jih zasедajo pripadniki manjšine, ustrezno njenemu številčnemu stanju, kar naj bi veljalo tudi za sodno in preiskovalno osebje. Praktično bi to torej pomenilo, da bi moralo biti razmerje v uradih in javnih ustanovah približno 3 proti 1 v korist pripadnikov nemške »večine« v bozenski pokrajini. Na šolskem področju bi po teh priporočilih uživala nemška manjšina skoraj popolno avtonomijo: upravno-izvršilne funkcije na tem področju naj bi namreč odslej opravljala bozenska pokrajina sama. V pristojnosti pokrajine (dežela s posebnim statutom Trentino-Zgornje Poadižje, kakor je bilo že omenjeno, namreč združuje dve pokrajini: v prvi so skoraj sami Italijani, medtem ko so v drugi v skoraj dve tretjinski večini Nemci) naj bi bilo tudi »ustanavljanje, odpravljanje in imenovanje občin«, razen tega pa naj bi bila pristojna za lokalne finančne zadeve, za javno varnost v javnih obratih in pri predstavah ali prireditvah in naposled za službe, ki so predvsem pokrajinske narave. Komisija je sodila, da mora vse to priti tudi na zunaj do veljave in je predlagala, da se dosedanje ime dežele spremeni v »Trentino-Südtirol«.

Zanimive so tudi tako imenovane jamstvene, poroštvne določbe: če večina svetovalcev etnične skupine v deželnem ali pokrajinskem svetu sodi, da kakšen zakonski predlog škodi pravicam in značilnostim njihove narodnostne skupine, lahko zahteva posebno glasovanje po »jezikovnih skupinah«. Če svet zavrne to zahtevo in sprejme predloge z večino ne glede na nasprotno glasove večine svetovalcev neke jezikovne skupine, lahko slednja zahteva, naj o tem razsodi ustavno sodišče. To splošno načelo naj bi veljalo tudi za občinske svete. V skladu s tem je tudi predlog o sestavi ljudskih porot v pokrajini Bozen in deželi, po katerem naj bi bilo, če gre za osebe nemškega jezika, dve tretjini porotnikov iz nemške etnične skupine, tretjina pa iz italijanske. Če pa bi bile v postopku osebe iz več jezikovnih skupin, naj bi bile v poroti zastopane vse jezikovne skupine v enakem številu (italijanska, nemška in ladinska).

V primerjavi z doslej veljavno prakso oziroma dejansko uveljavitvijo sporazuma pred dvajsetimi leti so pač ta priporočila v marsičem bistveno širokosrčnejša. Iz splošnega vidika je nekaj še zlasti zanimivo: priporočene ureditve, če se omejimo na to fragmentarno sodbo, v nekaterih ozirih presegajo vsebinski razpon tako imenovane kulturne avtonomije (šolstvo, uporaba jezika), saj delno zagotavljajo »samoupravljanje« manjšine na območjih (finance, gospodarstvo sploh), ki nedvomno lahko olajšajo prizadevanje manjšinske narodne skupine, da se ne poslabša »status quo«, če to tako splošno, približno označimo. Za odmaknjenega kronista pa je presenetljivo, da, naravnost nerazumljivo, čemu sta bili potrebni še celi dve leti, kar je pomenilo toliko in toliko žrtev, materialne škode in napetosti, če izpustimo drugo, da bi ta »priporočila« izoblikovali

v stvarne predloge, sprejemljive za obe stranki v sporu in seveda predvsem za prizadeto manjšino. Rezultati tajnih razgovorov italijanskih in avstrijskih manjšinskih strokovnjakov na nevtralnem terenu v Londonu in Švici so namreč v glavnem identični s temi izhodišči. »V glavnem« — to je treba poudariti, saj je doseženo soglasje uradno še vedno tajnost, čeprav je bilo z raznih strani objavljenih že več verzij, ki pa se na splošno (da se izognemo besedama v glavnem) ujemajo.

Sedanja vladna koalicija levega centra je ne glede na nekatere visoke tone med nedavno septembrsko debato v poslanski zbornici in senatu dobila placet, da nadaljuje pogajanja s prizadetimi na osnovi že omenjenih priporočil komisije devetnajstih. Sicer pa v čem je soglasje o »paketu«, glede katerega so se dogovorili izvedenci? Kolikor zberemo omenjene posredne vire: sedanja deželna ureditev ostane, vendar dobita pokrajini obsežnejšo avtonomijo, kar pa bi praktično veljalo le za bozensko pokrajino. Nemški Južnotirolci res da s tem ne bi dobili docela avtonomije, kakor so prvotno terjali, vendar je to bolj stranskega, formalnega pomena. Važna je namreč vsebina avtonomnih pristojnosti, ki jim v bistvu, kakor je že ponovno izjavil voditelj južnotirolske SVP S. Magnago, čeprav ne po zunanji obliki zagotovijo potrebne elemente za nemoteni narodnostni razvoj. Pokrajina naj bi bila tudi izključno pristojna glede šol z nemškim učnim jezikom. Razen tega bi njene kompetence zajemale tudi kreditne zadeve, upravljanje javnih vod, pa tudi področje industrije, vendar na podlagi preventivnih dogovorov z državnimi organi, še posebej kar zadeva razdelitev ustreznih sredstev.

Glede namestitve pripadnikov manjšine v javnih službah to soglasje sicer upošteva ustrezno priporočilo »devetnajstih«, a predlaga postopno pot, se pravi, da bodo morali Nemci, kolikor bo to uzakonjeno, čakati, da bodo njihovi italijanski predhodniki odšli v pokoj ali bodo premeščeni in tako izpraznili posamezne položaje. Trdijo, da gre skupno za okoli tisoč mest, ki jih naj bi torej »postopoma« zasedli južnotirolski nemški domačini. Tako naj bi ublažili mučno situacijo, kakor pišejo italijanski časniki, da bi za Italijane »v uradih veljala le vrata, na katerih piše ‚izhod‘«. Uravnavanje zaposlitve naj bi sicer še naprej ostalo v državni pristojnosti, pokrajinska uprava bi lahko na temelju tega dogovora le nadzirala razdeljevanje novih delovnih mest. Naj dodamo, da gre tu za eno izmed ključnih vprašanj, saj so se predstavniki nemške manjšine povojna leta predvsem pritoževali zavaljo nagle »italijanske kolonizacije« prej etnično čisto nemških krajev. Na italijanski strani pa zatrjujejo, da to sploh ni več aktualno, saj se je po njihovih navedbah italijansko doseljevanje po letu 1960 praktično ustavilo oziroma je neznatno. Razen tega so tudi predvideli v tem sporazumu, naj bi imeli prednost pri zasedbi novih delovnih mest »stalni« prebivalci.

Z določbami o glasovanju po posameznih »jezikovnih skupinah«, so skušali v tej »proračunski« varianti zavarovati predvsem »italijansko manjšino« v bozenski pokrajini. Po teh predlogih naj bi o posameznih proračunskih postavkah morali posebej glasovati svetovalci nemškega in italijanskega jezika (ne glede na stranko, kateri pripadajo. Proračun pa bi bil sprejet le v primeru, ko bi zanj glasovala večina tako italijanskih kot nemških predstavnikov. Drugi del teh norm pa zagotavlja, da lahko sleherna jezikovna skupina zahteva

ločeno glasovanje, kolikor sodi, da bi kak zakonski predlog utegnil škodovati njenim temeljnim interesom. Na italijanski strani pa so zavrnilo zahteve: bozenska pokrajina ne bo smela ustanoviti nadzornih organov za razsojanje o pravici rezidence in torej ne bo mogla vplivati na preseljevanje prebivalstva. Zunaj njene pristojnosti bo ostala tudi ureditev občin, čeprav je bila ta materija v priporočilih devetnajstih za nemško manjšino ugodneje urejena. Kategorično je bila zavrnjena tudi zahteva o nadzorstvu nad lokalno policijo. »Južnotirolski Nemci imajo pravico,« komentira te možne dogovore milanski desno usmerjeni dnevnik »Corriere della Sera« (16. septembra 1966), »da prav tako kakor vsi italijanski državljani, gojijo svoj jezik, tradicije, folkloro, da najdejo v javnih uradih ljudi istega jezika, da so sojeni v njihovem jeziku, da se čutijo v vsem enaki z italijanskimi sodržavljeni. Ne morejo pa zahtevati nadzorstva nad mejo (to tudi niso nikoli zahtevali — op. J. J.), policijo, gibanjem oseb in blaga, kapitalov.« In na drugem mestu: »Prebivalstvo nemškega jezika v Zgor-njem Poadižju mora jasno in zanesljivo vedeti, kakšen je italijanski zakon, ki za zdaj in za vselej urejuje njihove pravice in dolžnosti.«

Nekoliko retorično pompozno, z dvignjenim prstom, vendar z očitno restriktivno tendenco in prav možnost tovrstne aplikacije je osrednji razlog, da predstavniki nemške manjšine tako nepopustljivo terjajo »mednarodno zasidranost« morebitnih novih sporazumov. Kakor zatrjujejo, so se med pogajanjem Saragat-Kreisky leta 1964 sporazumeli o arbitražni komisiji, da bi razsodila o sporih, ki bi nastali pri uresničevanju »širše avtonomije« za bozensko pokrajino. V sedanjem dogovoru je to izostalo: pritožiti naj bi se bilo mogoče le na haaško mednarodno sodišče. Devetdeset dni pred morebitno pritožbo v Haagu glede italijanske uveljavitve sporazumov naj bi Avstrija po diplomatski poti sporočila Rimu svoje razloge za pritožbo; Italija pa bi lahko šestdeset dni po sprejemu te dokumentacije odgovorila Dunaju. Seveda je to precej manj kot zamisel o arbitražni komisiji pred dvema letoma in je spričo tega razumljivo, da je Avstrija odklonila, da bi takoj po dosegi morebitnega sporazuma podpisala »odobritveno pobotnico« in se z njo deklarirala, »da je južnotirolski spor končan«. Počakala bo najprej, kako bodo ti morebitni sporazumi uveljavljeni in šele nato bi se po posvetovanju s predstavniki južnotirolskega nemškega prebivalstva dokončno izjavila.

Skrčiti na minimum arbitražne možnosti je odsev še pred nekaj leti apriorne italijanske teze, da je vprašanje južne Tirolske predvsem pravno (notranje) in ne politično (mednarodno) vprašanje, kakor so to vztrajali na avstrijski strani. Danes se je pa tudi v Farnesini že precej ohladila ta miselnost in »ancoraggio internazionale« ni več tabu. »Absurdno bi bilo zanikati,« piše poluradna revija »Relazioni internazionali« (št. 39, 24. septembra 1966), »da so v južnotirolski kontraverziji mednarodni vidiki: sporazum De Gasperi-Gruber je obveznost med dvema državama; še bolj so to priporočila OZN. Toda ko bodo dosegli definitivni sporazum, je njegova aplikacija v izključni pristojnosti italijanske države. Edino sprejemljiv mednarodni priziv je mednarodno sodišče.« Rim se tudi še ni izjasnil o kompromisnem dodatnem predlogu avstrijskega profesorja F. Ermacore, da bi nove sporazume priključili kot poseben dodatek k sporazumu Gruber-De Gasperi in tako sodišče ne bi v primeru pritožbe razsojalo le na osnovi starega dokumenta. Sem sodijo tudi južnotirolske zahteve po preciznejših pojasnilih, ali naj bi bile morebitne razsodbe tega

mednarodnega sodišča le napotilo ali pa obveznost, kakor zahtevajo predstavniki nemške manjšine. To so sicer bistvena vprašanja, vendar pa skoraj ni verjetno, da bi se sedanja pogajanja (čeprav seveda ni nič a priori izključeno) v zadnjem trenutku razbila na teh mednarodno pravnih čereh.

(Se nadaljuje)

Dr. Janko Jeri

KRONIKA

KNJIŽEVNOST

KAJETAN KOVIČ, OGENJVODA. Kovičeva poezija ima svoje izhodišče v čustveni in čutni odnosnosti do življenja in sveta. Temu odnosu se Kovič do danes ni popolnoma odmaknil, ker se zaveda njegove močne iracionalne rezonance in ker je konec koncev liričnost ena izmed temeljnih prvin pesniške izpovedi ne glede na to, koliko jo posamezne generacije priznavajo. Toda ob tretji samostojni Kovičevi knjigi *Ogenjvoda** pa je že dovolj jasno, da se je avtor prvotnemu čustvenemu izhodišču močno oddaljil in da je sprejel mnoge nove elemente, ki bi jih na splošno lahko imenovali racionalne, so pa taki, kakršne razumnik našega časa potrebuje pri svojem lastnem uporju zoper civilizirano nasilje. Kovičev pesniški razvoj seveda ni tako preprost niti enakomeren, toda od Korenin vetra do Ogenjvode je smer jasna, zveza neposredna, vsaj če jo iščemo s ciklom *Roboti*, ki nam je pokazal nov Kovičev pesniški prostor, ob *Robotih* pa ne smemo prezreti *Vettric*, pač zavoljo posebnosti sloga, ki je spričo večje sorodnosti s prvotno Kovičevo liriko napovedoval smer prepričljiveje kakor oglati *Roboti*. Če s tega stališča presojamo novo zbirko, moremo ugotoviti, da se Kovič ni odločil za katero izmed svojih možnosti, ki so bile v prejšnji zbirki prisotne, ampak je obdržal vse, to pa pomeni, da Kovič svoj življenjsko spoznavni prostor kompleksno razširja in priznava obstojnost različnih silnic ne glede na njihovo absolutno ali relativno vrednost. Zbirka je popoln odsev tega avtorjevega življenjskega nazora, njegova prisotnost pa se razodeva tudi v ureditvi nove knjige. Kovič je opustil ciklično razvrščanje, čeprav bi zastran strukture svojih pesmi zlahka ponovil ureditev iz Korenin. Konvencionalno formalni aspekt ureditve je torej izločen, vodilo zbirke pa postane notranji tok prepletanja pesnikovih čutenj in razmišljanj, kakor ga porajajo soočenja posameznosti.

Kovič pojmuje svet kot sklop nasprotij, kot nenehen spopad različnih kvalitet na različnih nivojih, skozi veliki prostor ustaljenega neskladja pa sledimo pesnikovi želji, da bi svet kljub vsemu kdaj bil »obljudena hiša«. In kolikor bolj romantična je ta misel, toliko bolj surova je danost Kovičeve moderne džungle, ki človeka brezobzirno sili k odločitvam tam, kjer za pesnika odločitev sploh ni mogoča. Tako za pesnika žrtev in rabelj nista dve danosti, ampak ena sama možnost, ki ni možnost:

* Kajetan Kovič, *Ogenjvoda*. Cankarjeva založba 1966.

PRIČEVANJA

PREMIKI V MISELNOSTI

IV

(Konec)

*Aktualnejši pripisi k znanim temam
(procesi in zapleti)*

Naši sosedge so se v zadnjih letih zelo vneli za raznotere ankete: od socialnih do čisto političnih. Tu ne gre le za poizvedovanje, zbiranje podatkov, ki so jih v zadnjem času sorazmerno učinkovito izvedle razne parlamentarne komisije, marveč tudi za tiste, manj natančne, strokovno manj podprte, bolj individualne, ki se jih občasno lotijo posamezni večji časniki. Ne glede na res izredno pestrost obravnavanih tem (od umestnosti regionalne ureditve do vprašanj iz rodbinskega prava) s to metodo še nikoli niso zajeli narodnostnega, manjšinskega vprašanja, čeprav je bilo, denimo, samo v zadnjih mesecih zelo mnogo napisanega o raznih vidikih južnotirolskega vprašanja, in to v dnevni in drugi publicistiki, ki izhaja v stotisočih primerkih. Nekaj pa je zaznavneje sprožilo to dostikrat zgolj reportažno pisanje, mnoga neposredna pisma bralcev, vsaj delno, v nekaterih ozirih razkrivajo miselnost, razpoloženje, intimnejši odnos do stvari, česar iz uradne kronologije, diplomatsko formuliranih stališč in več ali manj strankarsko obarvanega licitiranja ni mogoče izluščiti. Seveda bi bila kakršna koli posploševanja iz tega docela napak, vendar pa je tak neposreden, izviren, iskreno zavzet (česarvno zgolj parcialni) odmev javnosti tudi dragocen indic.

Drugi urednik, piše o predlogu za bozensko avtonomijo Gustavo Buratti iz Bielle (L'autonomia di Bolzano e diritti delle minoranze, L'Europeo, 15. septembra 1966) in se med drugim sprašuje, kako je mogoče nasprotovati avtonomiji, kakršno si želijo Južni Tirolci ob sklicevanju, da bi bila s tem zatirana italijanska etnična skupina v Zgornjem Poadižju. Čudno mnenje. Šteje se za docela normalno, če trentska ali italijanska večina vlada južnotirolski manjšini v okviru dežele, ne šteje pa se za naravno, če bi morebiti večina (tu misli na nemško prebivalstvo v bozenski pokrajini) odločala o italijanski manjšini. »To je megalomanija,« če zdaj dobesedno nadaljujemo z Burattijevim pismom, »to pomeni same sebe šteti za superiorne do drugih in napeljevati državljane nemškega jezika, da dvomijo o italijanski iskrenosti. In stvarno, pravice jezikovnih manjšin v italijanski državi so konkretno priznane tam, kjer je prišlo do mednarodnega pritiska, oziroma slabše, do razdraženih notranjih pritiskov: tako zunaj province Aosta, Bolzano in Trst nimajo vsi 'alloglotti' (Nemci, Ladinici, Slovenci, Provansalci, Albanci in tako naprej) nikakršne zaščite (tudi ne šolske: bilingvizem bi pomenil bogastvo) ne glede na člen 6 ustave. Nikoli torej italijanska republika po svoji volji ni umela zaščititi jezikovne manjšine (in doslej niso pomagali zakonski načrti, peticije in podobno), in to je dovolj slabo! Dodajam, da se mi ne zdi čisto pravilno govoriti o »etnični« italijanski skupini v Zgornjem Poadižju: gre za najnovejše imigracije, kakor to med drugim dokazuje neobstoj zgornjeadiškega italijanskega dialekta. Kolikor bodo

slednjič ustanovili Evropo, bodo vsi imeli pravico prebivati, kjer koli bodo hoteli, toda italijanski emigranti bodo storili dobro, če se bodo poskušali vključiti v skupnost, v kateri uživajo gostoljubje, naučiti jezik in spoštovati navade te skupnosti v Zgornjem Poadižju kakor v kateri koli drugi deželi, kjer avtohtoni govorijo drugačen jezik od našega. Kdaj se bo nam Italijanom posrečilo,« se končuje pismo. »navaditi karkoli o natančnem in uravnovešenem spoštovanju jezikovnih različnosti, kar je v Švici temelj federalne enotnosti in normalna praksa?«

Za presojo splošne, mentalne ravni tega dialoga na straneh zelo razširjenega tednika »L'Europeo« je zanimivo, kaj je spodbudilo omenjeno Burattijevo repliko. Povod je namreč bilo pismo G. M. Bergama iz Mester (L'Europeo, 1. septembra 1966), v katerem razpravlja o trenutnih razpotjih južnotirolskega vprašanja in med drugim končuje, da mora narod (država), zavedajoč se svojega prava, koncidirati državljanu ali skupini državljanov sleherno možno pravico in svoboščino, »toda ne na škodo pravic in svobode vse skupnosti«. V marsikaterem pogledu pa je še bolj značilno, kako se je razprava o tej temi končala: »Iskreno, odkrito ne razumem začudenja«, pravi v svojem pismu Sergio Arneodo iz Santa Lucia di Monterosso (Cuneo) v številki »L'Europeo« z dne 20. oktobra 1966, »nekih bravev zaradi ugotovitev Gustava Burattija, ki so enostavno pristavile na ogenj eno izmed vprašanj generalne pravičnosti. Osupljivo je, da se dela iz tega dlakocepsko vprašanje, pri tem pa se pozablja, da sta jezikovna pluraliteta in zdrava privrženost tradicijam zavidljivi duševni obogatitvi.«

Res je tudi, da so bila v raznih časnikih tudi docela vsebinsko nasprotna pisma, nazori, stališča, bolj ali manj zastrupljena, okužena z nacionalizmom nekdanjega »svetega egoizma« (Salandra), izključnostjo, ki bi bila lahko s povsem enako žanrsko interpunkcijo napisana v intervencionističnih agitkah po izbruhu prve svetovne vojne, po rimskem pohodu ali med »vzgajanjem« za imperijske, kolonialne ekspedicije med vojnama. Bilo je tudi nekaj variant na nedavno spočeto (na zadnjih zborih begunskih organizacij) tezo o nekakšnem renoviranem, vnovič pološčenem, trenutni sodobnosti prilagojenem »kulturnem iredentizmu«, ki naj bi prekraval splošno, vendar usihajoče izročilo arditskega, piratskega iredentizma (D'Annunzio) in ga tako otel pozabi ter spremenil v spomin, relikvijo o stvareh, izmed katerih (tudi to je treba povedati) je že marsikatero bolj ali manj upepelilo novejša, politološko zgodovinsko in drugo raziskovanje.

Polresnice namreč niso nikjer tako maligne, razkrajajoče, kot prav na notranjem, po svojih človeških komponentah tako nervoznem manjšinskem torišču, če ga tako označimo. S prvo roko dajati ali vsaj simulirati dobro voljo, z drugo pa prežati v zasedi, je nekolikanj simbolično povedana takšna politika polresnic. Ali jasneje: orokavičeno včasih malce popustimo, drugič spet ljubeznivo zavlačujemo, vendar naposled privijemo, saj čas dela v naš prid. Tudi bolj zagnani se bodo naveličali, otopeli pod križem teh in svojih vsakdanjih težav in se bodo slejkoprej »vdali«, asimilirali. Ni dvoma — mogoči so tudi izdatnejši delni uspehi, vendar že usoda našega, na trojnem prepihu ljubljanskih vrat tolikokrat izkušenega, majhnega, netradicionalnega naroda ponazarja, da smo pogostokrat vzdržali tudi na prvi pogled neobranljivih »mrtvih stražah« in ostali, čeprav so nas formalno, statistično, zakonsko, statusarno in ne vem še kako izbrisali že pred desetletji.

Biti na okopih svoje narodne samobitnosti pa ni pomenilo paradiranja s slovensko trobojnico v gumbnici, marveč skozi desetletja toliko in toliko nizkih udarcev, ponižanj, pasti in prevar, vsakdanje žgoče trpkosti, ki jo prinaša majhnost in nerazvitost ob vseh posledicah; razen tega pa znotraj nas samih permanentni spopad ne le s svojo materialno bornostjo, ampak tudi s svojo duhovno, intelektualno ne celovitostjo, obračunavanje s primitivnostjo v najbolj raznoterih vidikih še posebej v primerjavi s severne in zahodne strani zaplajuskujočo kvantitativno tako pošastno nadmočno organizacijsko, civilizacijsko in drugo strukturo od zadnjih desetletij minulega stoletja naprej. Za mnoge rojake na robovih naše narodne skupnosti se splošni položaj v marsičem še do danes ni spremenil, marsikje pa so se ta nesorazmerja, če jih tako imenujemo, še bolj jedko zaostрила, ki njim že tako maloštevilnim, ločenim udom majhnega matičnega naroda povzročajo še hujše stiske. Biti majhen res še samo po sebi ne pomeni veljavne protišovinistične legitimacije. Toda nekaterih izbruhov iz obupa, zadnje nuje pač nikakor ni moč enačiti z nacionalistično, agresivno nastrojenostjo. To je bila pogostokrat zadnja obrambna črta, čeprav bi rad takoj pristavil, da sem proti poizkusom nekakšnega getovskega, zaplankanega izolacionizma, saj bi tako sami sebe obsodili na počasno, neizbežno hiranje. Tudi bolj realistično zasidrani duhovi v italijanski strokovni javnosti namreč zelo radi in včasih tudi dokaj prepričljivo operirajo z nekakšnim dvojnimi nacionalizmom. »Res,« tako pravijo, »londonski pakt, razdobje med vojnama, agresija leta 1941, vse to so bili več ali manj obsojanja vredni izpadi nekulturnega, nehumanega šovinizma, vendar pa tudi slovenski nacionalizem od hohenlojevega »varuštva« naprej ni bil ravno krotek...« In tako naprej v podobnem slogu. To še posebej velja (mimogrede) za razplet med drugo svetovno vojno, ko tudi levičarji (tudi v zadnjem času smo imeli take primere) nasedajo takim miselnim strukturam in mentaliteti. Notranja dialektika prelomnih, revolucionarnih dogajanj je med drugim polna mnogokrat zelo naglo razpletajočih se konfliktnih situacij, takojšnjih in radikalnih odločitev ob iskreni notranji, intimni zavzetosti, navdušenju nosilcev tega enkratnega procesa. Na Primorskem, za nekdanjo rapalsko mejo, ki je pomenila eno izmed drastičnejših etničnih amputacij v Evropi po prvi svetovni vojni, je imel ta revolucionarni boj še važno svojstveno obeležje. Pomenil je hkrati oboroženi vrh nikoli ugaslega upora proti skrajno brutalni raznarodovalni politiki, to pa je pomenilo monstruozne procese, streljanja, konfinacije, ricunus in še mnogo drugega, česar vsega je bilo žrtev avtohtono slovensko in hrvatsko prebivalstvo. Sleherni tisti, ki bi rad iskreno malo globlje pogledal v bistvo stvari, si razložil zakonitosti in silnice teh razmer, poizkušal prodreti v dušo sodržavljana slovenske narodnosti (tu mislim na ustrezne poizkuse, prizadevanja na italijanski strani), mora pač v medsebojni vzročni zvezi upoštevati te posebnosti, kolikor mu zares, neshematično in brez podedovanih predsodkov gre za razkrivanje resnice, za nepristransko, znanstveno vrednotenje posameznih dogodkov in pojavov. Alberto Spaini (Autoritratto triestino, Milano 1963) je sicer v poglavju »Italiani e Slavi« nekoliko malodušno zapisal: »Od Niccolò Tommaseo, do Scipija Slataperja, do Falca Marina je minulo stoletje, Trst si nenehno prizadeva, da bi študiral Slovane, da bi jih poznal, da bi jih ljubil in živel z njimi v miru. To je nesrečna ljubezen, ki pa bo še morala roditi sadove.« Dosti bi lahko bilo pripomb na izjavo o »prizadevanju«, o njem bi v nekaterih vidikih intenzivneje lahko govorili le v komaj minulih letih,

čeprav so danes že objektivne, pa tudi subjektivne možnosti, da bi ta uvod v »nesrečno ljubezen«, nagleje, predvsem pa vsebinsko polneje razpletli.

Govorim o predsodkih vseh mogočih vrst, mentalnih rezervacij najrazličnejših izvorov in odtenkov, vendar pa splošno, generalno sodim, da so se stvari bistveneje premaknile v pozitivni smeri. Še tolikšna grmada preteklih krivic, nasilnosti, nagajanj, občutenih na svoji koži, objektivno ne opravičuje uničujoče sodbe, da je vse poteklo zaman, da se ni nič spremenilo. Res, v nekaterih glavah je še ostala zakoreninjena protislovenska, protislovanska miselnost, a to so v glavnem sklerotične relikvije izživetega, dogmatično okostenelega brez prave zveze z današnjim splošnim utripom. Citirana Burattijeva nedvoumnost in radikalnost je znamenje teh preobratov v glavah in navadah. Prav v tej dozi iskrenosti, stopnji radikalnosti pri obračunu z ničemer opravičljivo »superiornostjo in megalomanijo«, kakor ju je krstil Buratti, je srčika širšega konflikta: na eni strani so uspavalne pilule, kamuflažne drobtinice ob paternalistično uglaseni retoriki in formalni deklarativnosti o »enakopravnosti«, kar pa vse, če le nekoliko pogledamo pod kožo samo procesom v našem zamejstvu, z večjo ali manjšo naglostjo, stopnjevanjem slabša »status quo«; na drugi strani pa boj, prizadevanja, ki smo jim priča po vsej sodobni zahodni Evropi (in ne samo v njej) za tako, z ustreznimi posebnimi zaščitnimi ukrepi zajamčeno stvarno, dejansko enakopravnost, s katerimi ne bi le pregradili hudournikov asimilacije v raznih oblikah (od odkritih pritiskov do rafiniranega, z »dobro voljo« zamaskiranega spodkopavanja), marveč tudi ustvarili objektivne možnosti, da manjšina, ki že tako prenaša breme odcepitve od svojega debela, razvije ves svoj materialni in še posebej duhovni potencial, nadalje popestri vse tisto izvirno bogastvo, ki je povezano s prvimi zaznanji v materinem jeziku do razcvita samonikle in izvirne kulture, ki ima še to prednost, da lahko neposredno primerja in se žlahtni tudi pri kulturnih vrelcih, sohranjenih brez konca. Bitka med naprednim in konservativnim se tudi danes kulturnimi tokovi, hotenji matičnega naroda.

Kakor že rečeno, zavračam ponavadi z vsemi konservativnimi ujmi pogojeni in opravičeni separatizem, krvne in rasne bariere, saj to neizbežno vodi k notranji, duhovni revščini, samozadovoljstvu za nekaj krajcarjev in topoumni premočrnosti, vendar pa enako poudarjeno sodim, da bi morala imeti skupinska zaščita manjšine prednost, če se tako izrazim pred individualno, ki jo je mogoče že iz čisto birokratsko-formalističnih razlogov (upoštevajoč seveda posebne pravice, ki jih naj bi pripadniki neke manjšine kot individui uživali) izigravati brez konca. Bitka med naprednim in konservativnim se tudi danes praktično razpleta na tem *skupinskem* »megdanu«, in to ne le na Južnem Tirolskem, ampak tudi drugod po Evropi, kjer bolj vroče, kakor se bi zdelo na prvi pogled, tlijo ti problemi, čeravno stalno v enkrat bolj, drugič manj eruptivnem spopadu s tisočglavim zmajem: od pravnih tez o sakrosanktni, nedeljivi in ne vem še kakšni suverenosti in državni celovitosti do najbolj surove, primitivne barbarske politične sile. Zanimivo je pri tem, da je eden izmed italijanskih manjšinskih teoretikov A. Messineo že leta 1946 (se pravi v razdobju, ko je bilo vprašanje italijanskih meja oziroma sklenitve mirovne pogodbe še odprto), med drugim v svoji knjigi »Il problema delle minoranze nazionali« (Roma 1946) razglabljal o »integriteti« manjšinske skupine in zavrnil tako imenovano atomistično teorijo. »Manjšina ni več ali manj homogen droben prah atomov, marveč naravno socialno združenje, katerega deli so medsebojno

povezani z zelo žilavo (trdoživo) miselno spono, torej ima lastno bit, lastno individualnost in moralno osebnost.« iz česar deducira, da ima vso pravico eksistirati kot naravno človeško združenje v plurinacionalni državi in da spričo tega opravlja svojo specifično in žlahtno funkcijo v širšo (humano) korist človeške osebnosti. Na drugem mestu pa se zavzema, da država ni le dolžna spoštovati in varovati pravice manjšin, marveč mora neposredno intervenirati, da jim zagotovi »perfektno enakopravnost« ravnanja in vso ustrezno pomoč.

A. Messineo je jezuitski pater in ga spričo tega lahko štejemo za znanilca, nekakšnega prehodnika tez o vlogi in ravnanju z manjšinami, za katere se je zavzel Janez XXIII. v svoji encikliki »Pacem in terris«, ki je vplivala (o tem sem govoril v začetku teh pripisov) pozitivno tudi v Italiji na ideološko katoliško opredeljene ljudi in na njihovo »manjšinsko miselnost«. Žal pa je praksa pristojnih krogov potekala precej drugače, pogostokrat tudi v odkritem protislovju z nazoni, ki jih je že pred dvajsetimi leti razglašal A. Messineo. Simptomatično je bilo, če se povrnemo k malo prej obravnavani temi, da je na primer italijanski predstavnik na lanskem, ljubljanskem simpoziju OZN o multinacionalnih skupnostih najbolj vneto in aprioristično zagovarjal prav plat individualne zaščite z motivacijo, da lahko spoštovane individualne pravice zagotovijo tudi zadostno kolektivno, skupinsko varstvo.

Po tem, kar nam je doslej natančneje znano, pa so vse nameravane »koncesije« nemški manjšini na Južnem Tirolskem predvsem skupinske narave. Z njimi naj bi (podrobneje smo o njih razpravljali v prejšnjih pripisih), kakor to terjajo predstavniki nemške manjšine, zaustavili glavne smeri raznarodovalnih, asimilacijskih prodorov in nikakor ne poslabšali za začetek dosedanjega ravnotežja. To pa je v marsičem več celo od optimuma po klasičnih vzorcih, kakršnega so si zamišljali v starih »dobrih« časih bauerovsko koncipiranih teorij o zadostnosti kulturne in jezikovne avtonomije, kolikor se seveda praktično omejimo na sedanje zahodnoevropsko območje. Sicer pa domala vse izkušnje, kakor sem že zabeležil v »Delu« (25. oktobra letos) izza prelomnice stoletja do danes potrjujejo, da tudi najbolj širokosrčne variante takšne kulturno-jezikovne »samoupravnosti« v glavnem niso bile kos raznoterim, dostikrat zelo spretno prikritim asimilacijskim pritiskom in procesom.

Kljub že v začetku omenjenim (v prvem delu teh pripisov) pozitivnim miselnim in drugim premikom tudi na območju, kjer žive naši avtohtoni rojaki v Italiji, moramo vendarle zaradi dejanskega stanja stvari le vnovič ponoviti sklep, da je »tempo« praktične realizacije te stvarne enakopravnosti z italijansko večino s specifičnimi varstvenimi ukrepi in ustreznimi jamstvi dokaj, preveč počasen; skratka, da je na primer na slovenski zamejski mizi le nekaj drobtin v primerjavi s sredstvi, ki jih imata že zdaj na voljo francoska in nemška manjšina v isti državi za svojo obrambo. To seveda izrecno ne pomeni, da bi nemara imeli ti dve manjšini »preveč pravic«, ravno nasprotno; kar pa ne zmanjšuje resnice, da jih ima slovenska tudi za minimalno koncipirano zaščito bistveno premalo, če se je sploh o teh delikatnih stvareh mogoče tako »materiatično« pogovarjati.

Kolikor si le informativno ogledamo nekaj »perečih« pojavov: tako na primer S. Spetič v tržaški slovenski reviji »Zaliv« (št. 2—3, 1966) kot prizadeti pripadnik manjšine med drugim razglablja, da so sedanje družbenopolitične spremembe v Italiji tudi bistveno vplivale na tisto vrsto političnih premikov, ki so odpravili ozračje narodnostnega spopada, kakor so si ga želele šovinii-

stične sile. Predvsem pa je dejstvo, da je nastal ta premik na ravni formalnega reševanja v vprašanju zaščite manjšine. Ločeno od tega procesa, tako ugotavlja malo dalje, ki pa je z njim bistveno povezan, pa poteka drugi proces, ki je mogoče važnejši in ki bi moral biti deležen v delu manjšinskih organizacij večje pozornosti, vsekakor večje od reševanj in dogovorov na »visoki diplomatski ravni«, kakor dobesedno pravi. To pa je po mnenju S. Spetiča »vprašanje asimilacije kot take, samogibnega procesa, ki ogroža samostojen obstoj narodne skupnosti in jo v doglednem času obsoja na skrčenje v meščansko in izobražensko sestavino.«

To pešanje, postopno, vendar v dveh decenijah že zaznavnejše puščanje naše narodne krvi, kar vse politično in strokovno označujemo za proces denacionalizacije in asimilacije, utapljanja in pretapljanja človeka, ki je morda še v zgodnji dobi, pa tudi kasneje govoril v materinem slovenskem jeziku, je primarno, osrednje vprašanje, ki tako ali drugače seče vsa pglavitnejša konfliktna žarišča in vsakdanja vozlišča kompleksne manjšinske problematike. Ta pojav, proces zajema vse: od ideoloških, političnih vzgibov do gospodarskih in socialnih prvin, jezika, kulturne dediščine, psiholoških vprašanj do skrbi iz vsakdanjega življenja in bi že torzni, bolj zaokrožen prerez nekaterih elementov terjal poseben esej ob vzporedni zanesljivosti in podrobni dokumentaciji in podobnem dokaznem gradivu. Spričo tega se lahko le tako obrobno, na splošno dotaknemo kakega posameznega pojava. No, pred tem: seveda ta »samogibni proces asimilacije«, kakor ga označuje S. Spetič, nima nič skupnega (razen pomena zgodovinskega vzporedja) s tako imenovano »spontano asimilacijo« izpred sto in več let, ki pa je bila takrat (če je sploh mogoče sprejeti označbo »spontan« kot ustrezno dejanskemu stanju) predvsem pogojena s popolno materialno odvisnostjo, neizobraženostjo, lahkoverno in naivno primitivnostjo naših prednikov, ko so, recimo, prišli iz zapuščene kraške gmajne brez solda in kruha v žepu, nepismeni, preplašeni in sploh boječi in ubogi v pretežno romansko in kozmopolitsko pristanišče z drugačnimi, »gospodskimi« navadami in so prvič videli, da je ponekod belega kruha tudi sleherni dan na pretek. Res pa je tudi, da so ti pristaniški fakini, služkinje in čuvaji iz neposrednega slovenskega zaledja že kaj kmalu začeli dajati odpor po prvem »šoku« pri srečanju z novo stvarnostjo, vse to pa se je spremenilo v novo kvaliteto zavestne narodne obrambe, ko se je izoblikovalo (poljudno povedano) jedro slovensko čutečega razumništva in delavstva.

Sodobna slovenska struktura na Tržaškem in Goriškem je seveda danes docela drugačna: kmečki sloj je tanek, in še tu vedno bolj prevladujejo tisti, ki po delu v mestu še doma redno obdelujejo svoj košček zemlje in si s tem zagotavljajo dodatni zaslužek. V povojnih letih se je med Slovenci zlasti na Tržaškem okrepil razred industrijskih delavcev, zaznavneje pa se je tudi povečalo število slovenskega izobraženstva, saj je samo slovenske šole v povojnih letih zapustilo okoli tisoč maturantov. Kje so sedaj abiturienti teh šol, se sprašuje Gojko Budal v članku »Ob robu zamejske problematike« (Zaliv, št. 1, 1966), kaj delajo? »Ali so se vključili v vodilne kadre slovenske manjšine? Bistvenega pomena je, da se slovenski človek uveljavi doma, med svojim najožjim ljudstvom. In vendar mladi, sposobni izobraženci tudi pri nas zapuščajo domače kraje ter si iščejo boljše prihodnosti v notranjosti države ali celo daleč na tujem. Kdo vodi evidenco o tem za nas tako bolečem vprašanju? Kje se o njem piše ali razpravlja?«

Kolikor bi želeli skicirati zgolj grobo, približno sliko, bi dejali: kmečki element se tudi med avtohtono slovensko manjšino tanjša v skladu z generalnimi socialnimi procesi v sosednji republiki, odebelil se je tako imenovani srednji sloj, ki v svojih vrstah združuje od trgovcev in podobnih do manjših podjetnikov in tako imenovanih svobodnih poklicev. V citiranem članku S. Spetič sodi, da je narodna zavest v tem srednjem, meščanskem sloju še zadovoljiva, medtem ko se po njegovem izgublja v delavskih vrstah, predvsem pa med tistimi, ki prihajajo iz vasi. »To lahko opazimo tudi na teritorialni osnovi,« nadaljuje, »ko ugotavljamo, da so narodnostno najbolj ogrožene slovenske predmestne četrti, nekdanje vasi: Podlonjer, Škedenj, Rocol, Barkovlje, Rovte, Kolonkovec, Zavlje in vsa tista področja, ki gravitirajo na industrijsko cono. Tu ljudje sicer še govorijo slovensko, a govoriti še ne pomeni biti zavestno Slovenec. Morda kdo pošilja svoje otroke tudi v slovensko šolo, nično pa je kakršno koli sodelovanje v kulturnem življenju. Nasprotno, vedno več je znakov hitrega sprejemanja italijanskih tradicij in odklanjanja slovenskih kot nesvojih.«

Tudi neizbežna urbanizacija in vse, kar je s tem povezano, je v zadnjih letih občutneje načela slovensko narodno telo. Toda opravlja imamo še s pojavom, za katerega je včasih precej težje najti »materialne korenine«. Gre za tako imenovano narodnostno mlačnost; sicer pa pustimo govoriti prizadetim: »Po naših vaseh in vasicah,« piše dopisnik iz Dola (Novi list, 5. avgusta 1966), »ne le na spodnjem Krasu, marveč tudi po krajih južne goriške okolice, se vedno bolj nadaljuje propadanje narodne zavesti. Ne mislim tu na kak napet nacionalizem ali na nasprotovanje pametnemu sožitju z državljani druge narodnosti, temveč na tisto zavednost, ki jo mora vsakdo vsaj delček občutiti, da pripada k svoji narodnostni skupini. In ta zgineva po naših vaseh. Velikanska in v nebo vpijoča krivda, da se spreminja domači značaj naših vasi, leži tudi na tistih starših, ki pošiljajo svoje otroke v druge in ne v slovenske šole, ki so prav tako državno priznane. Kdaj bo prenehalo to sramotno samoponiževanje, katero obsojajo tudi pošteni sodržavljani druge narodnosti?« Aleš Lokar v »Mostu« (št. 3, 1964) pa sodi o istem vprašanju, da so tri vrste posameznikov »tisti, ki so v času svojega bivanja, na videz brez veličastnih heroizmov, dan za dnem, v potu svojega obraza, vedno znova krpali oba tečaja naše raztrgane resničnosti in tisti, ki napetosti niso prenesli in so se napotili v čisto tujstvo ter nato v izmaličeno renegatstvo, ali tisti, ki so izbrali izolacijo slovenskega geta ali folklorne domačnosti in jih pot pelje v brezupni provincializem.« In še tretji tržaški avtor na isto temo (že omenjeni G. Budal): »Tudi o šolnikih, ki se ne udeležujejo slovenskega kulturnega življenja, celo niti predstav slovenskega gledališča, bi se dalo marsikaj povedati, še več o tistih, ki sicer iščejo kruh na slovenski šoli; svojih otrok pa tej šoli ne zaupajo. Res ne vem, »zakaj ne bi takih odpadnikov javno ožigosali«. Delati moramo tako, se je med drugim zavzel na lanski Prešernovi proslavi tržaški slovenski pisatelj Boris Pahor, »da bodo naši znanci čutili našo bližino, ko bodo odločali, če naj se ali ne odrežejo od narodovega telesa, da bodo potem čutili, da so kakor voda, ki se izgublja v pesku in ne bo nikoli več našla ne čistosti ne miru rodnega studenca.«

Toda vrnimo se za hip še k asimilaciji: tako Nicolò Ramani (omenili smo ga že na samem začetku teh naših, splošno vzeto, informativnih, neapodiktičnih pripisov k znanim temam) sodi o njej, »da je temeljne važnosti in ima tudi

poseben moralni pomen... Jasno je,« tako podčrtuje, »da Slovenci ne želijo in nočejo biti asimilirani« (podčrtal J. J.) in nato dokaj jedko polemizira z desnico. Res je, moderna, na humana načela oprta družba ima pač, kolikor le ima za to politično in moralno voljo, dovolj možnosti, da se pri koreninah spopriime s temi, tudi po svojem političnem bistvu, skrajno nedemokratskimi procesi. Kolikor pa ostanemo na torišču trenutnih, neposrednih možnosti: uvod bi lahko bil poseben »okvirni« zakon o slovenski manjšini v Italiji, ki bi pravno sankcioniral poglavitna izhodišča specifičnega manjšinskega varstva in ki bi predvsem vse Slovence v Italiji izenačil po svojih pravicah in dolžnostih ne glede na veljavne formalne forme in ožjo lokacijo bivanja.

Malo prej sem zavoljo obrobni ponazoritev omenil na kratko nekaj publiciranih mnenj prizadetih članov manjšine. Mimo včasih tudi hujše protislovnosti v vrednotenju posameznih pojavov, v nazorih in stališčih je tak iz notranje potrebe izvirajoči, odkrit razgovor ravno tisto, kar je v sedanjih razmerah najbolj potrebno. Le taka med svojimi ubrana in na dostojni strokovni višini, če se lahko tako izrazim, konfrontacija lahko razveže marsikateri vozle in odlepi to občutljivo problematiko od navlake hitre in pogostokrat kratkovidne vsakodnevne improvizacije. Toda ko smo se, denimo, dogovorili o najbolj žgočih vprašanjih, je pač primarno, da vsa manjšina o tem nastopi zares enotno in pogumno. V tej igri, konfliktu so namreč trije osrednji akterji: predvsem seveda prizadeta manjšina (njena morebitna nesloga pač zelo ošibi njeno »težo«, ko gre za življenjska vprašanja njene biti in razvoja), sodržavljeni italijanskega jezika, ki soodločajo o stvarni enakopravnosti, oziroma uveljavitvi zahtev manjšine ter seveda matična dežela, ki ji je sin »za mejo« prav tako pri srcu kot tisti, s katerim ima sleherni dan opravka.

Dr. Janko Jeri

DOKUMENT IZ MOSKVE LETA 1918, NAMENJEN NARODNEMU VEČU SHS V ZAGREBU

Znano je, da so se mnogi Jugoslovani kot aktivni borci udeležili v letih 1918—1921 revolucionarnih dogodkov in bojov v sovjetski Rusiji. O tem pričajo spomini udeležencev, od katerih jih je še danes nekaj pri življenju, o tem govorijo dokumenti v državnih arhivih stare Jugoslavije, večidel v zvezi s preganjanjem povrnjencev iz sovjetske Rusije, in o tem pripoveduje partijsko zgodovinopisje. Še zgovorneje pa pričajo o tem izvorni dokumenti sovjetskih arhivov, ki se nam zadnje čase odpirajo in ki povedo, da je sodelovanje Jugoslovanov v bojih za sovjetsko oblast v Rusiji bilo mnogo večje, kakor se je doslej vedelo. Tako je beograjski Institut za izučevanje radniškega pokreta lani in v prvi polovici leta 1966 dobil iz Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi nad šest tisoč listov dokumentov v fotografskih posnetkih, ki zajemajo dejavnost Srbov, Hrvatov in Slovencev v jugoslovanskih organizacijah, komitejih in birojih Komunistične partije (boljševikov) Rusije od leta 1918 do leta 1921.

To so arhivski fondi, ohranjeni skrbno in urejeni. So v njih izredno važne listine o Jugoslovanih ter njihovem delu: poročila, zapisniki, okrožnice, pisma, sezname članov, osebne ankete, tisk idr. Naletiš pa tudi na lističe, ki odsevajo